

UIT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

Stukturelle splittelsesmekanismer i Den læstadianske bevegelse

En Analyse av splittelser i læstadianismen i perioden 1897–1923

—

Knut Henry Skjærgård

REL-3900 Masteroppgave i religionsvitenskap

November 2017

Innhold

1. Innledning og problemstilling	5
2. Historisk presentasjon av læstadianismen	9
3. Forskningshistorie	13
3.1. Internasjonal forskning på vekkelseskristendom	13
2.1. Skandinavisk læstadianismeforskning	14
4. Teoretiske perspektiver	19
4.1. Splittelser: klassifiseringer og årsaker	19
4.2. Organisasjons- og strukturteorier	20
4.3. Teoretiske perspektiver på splittelsesprosesser	25
4.4. Metodiske perspektiver	27
4.5. Primær- og sekundærkilder	29
5. Læstadianismen: organisasjon og læreforståelse	31
5.1. Organisasjonsstruktur og myndighet	31
5.2. Strukturelle særtrekk ved læstadiansk læreforståelse	34
5.3. Teologiske særtrekk i læstadiansk selvforståelse	37
5.3.1 Forsamlingsbegrepet og læren om løsenøkne	37
5.3.2 Læren om offentlig bekjennelse av syndene	40
5.3.3 Lovforkynnelsen	41
6. De historiske splittelsene og deres mulige årsak	45
6.1. Amerika og de tidlige splittelsene	45
6.2. Splittelsene i Lappmarken	53
6.2.1 Purnuperioden	53
6.2.2. Radikaliseringen av førstefødt dogmet	54
6.2.3 Profesjonskampen i Lappmarken	57
6.2.4 Etterfølgerproblemet	61

6.3	Norge: regionale fraksjonsdannelser.....	62
7.	Splittelsen årsaker: et forsøk på en analyse	69
7.1	Ekspansjon og vekstsmerter.....	69
7.2.	De amerikanske splittelsene.....	69
7.3	Splittelsene i Lappmarken.....	72
7.4	De norske splittelsene	74
8.	Konklusjon.....	77
	Litteraturliste.....	79

1. Innledning og problemstilling

Midt under et forsamlingsmøte i den luthersk læstadianske menighet i Tromsø våren 1992 oppstår plutselig uenighet vedrørende et opprop fra de som senere skulle bli kjent som "fundaene", et kallenavn for de mest konservative blant lyngelæstadianerne, om å ekskludere de såkalte "liberale" predikanter i menigheten som ikke godtok dogmet om at jorden var skapt på 6 dager, og som angivelig også aksepterte skilsmisse.

Det ble et skarpt ordskifte, men enighet ble ikke oppnådd, hvoretter "fundaene" som var i mindretall, stormet ut fra Strimmelen, og nektet å komme inn igjen. De ble stående ute i gården. Trass i flere anmodninger om å komme inn i igjen, ble de stående ute under ledelse av en av forsamlingsholderne, Olaf Nilsen. Dermed var en ny splittelse et faktum.

"Fundaene" dannet deretter sin egen menighet i Tromsø, og som de senere under en rettsstrid hevdet var den opprinnelige menighet; det var "de liberale" som var utbrytere. Dette ble bestridt av de liberale, de hevdet at det var de som var den opprinnelige menighet og som hadde størst oppslutning. Striden handlet om retten til forsamlingshuset. Rettstvisten ble prøvd av Nord-Troms tingrett, som senere kom frem til at det var umulig å avgjøre hvem som var den opprinnelige menighet og hvem som var utbrytere. Tvisten endte med at bruken og eiendomsretten ble delt mellom de to menigheter.

Tilsvarende episoder skjedde samtidig i de andre menighetene rundt i Troms samme søndag; så aksjonen var planlagt, og "fundaene" klarte å kuppe flere lokalmenigheter.

Denne uenigheten ga støtet til utfrysing av menighetsmedlemmer som ikke fulgte "fundaene", familier og bygder ble splittet, og mange fundamentalister sluttet endog å hilse på "de andre", både egne familier og tidligere trosbrødre! Man anså de som frafalne. Dette var dramatisk.

Oppvokst i den læstadianske bevegelse ble man tidlig kjent med splittelsene omkring forrige århundreskifte, særlig fra den gammellæstadianske retning i 1923, da lyngretningen skilte seg ut. Den første splittelsen i 1900 mellom øst- og vestretningen hørte man som ungdom lite om. I begge tilfeller var det likevel sagt at teologisk uenigheter, blant annet i dåpssynet var avgjørende, og som gjorde at lederen for "vår" retning, lyngelæstadianerne; Erik Johnsen, ikke kunne fortsette samarbeidet med disse to retninger. Erik Johnsen (1844-1941) fremsto etter 1923 som forkjemperen for den "rette" lære og lutherdom i Norge.

Men var dette hele sannheten? Og hvordan kunne det ha seg at den *rene* lære alene havnet hos lyngelæstadianerne, og ikke i noen av de andre læstadianske retninger, som Erik Johnsen i et skrift fra 1928 fordømte som vranglærende?

Også i 1992 ble splittelsen fra "fundaene" forklart som uenighet i lærespørsmål, dels om skapelsen var å forstå som en begivenhet som strakk seg over seks bokstavelig dager, og dels spørsmålet om skilsmisse og gjengifte. Uenigheten om disse to spørsmålene resulterte i at halvdelen av menigheten ble gjensidig fordømt som vranglærere.

De fleste medlemmer i begge retninger skjønnte nå at dette gikk for langt. Særlig blant de liberale økte skepsisen til lærespørsmål som den dominerende splittelsesforklaring, de mente at i hvert fall den siste splittelsen skyldtes maktkamp og personstrid, og ikke så mye teologiske uenigheter.

Men det var også et annet forhold som var iøynefallende ved splittelsen i 1992. Splittelsen så ut til i en viss grad å følge geososiologiske skillelinjer; nemlig forskjellen mellom land og by, og til en viss grad økonomisk og utdanningsmessig. Den rette tro kunne ikke følge geografiske skiller, men hva var det da som førte til dette skillet? Dårligere utdannings-sammensetning på landet? At folk på landet var mer konservative enn i byene? Eller var en annen faktor medvirkende – og hva var i så fall det?

En splittelse kommer sjelden brått. Stort sett vil det lang tid forut ha vært visse tegn til en strukturell ubalanse i bevegelsen. Det kan dreie seg om både læreuenighet, ledelsesstrid, strid om fordeling av ressurser eller om rituell praksis. Analyserer man splittelsen i 1992 i Troms vil man finne flere slike faktorer som var virksomme i bevegelsen lenge før den endelige splittelse inntraff. Splittelser er derfor en prosess som gjerne virker over tid.

Hva angår splittelsen i 1992, kunne man se de første tegn til uro i Ramfjord på begynnelsen av 1970-tallet, men først i 1992 munnet det hele ut i den tragiske hovedsplittelsen. Det har ikke vært kjent før hva som egentlig skjedde.

Det var den nye liturgien som ble innført i 1977 som var årsak til splittelsen. Forsamlingsholderen, Hilmar Nilsen og medhjelper Jon Birkelund, viste et reformvennlig syn og gikk inn for samarbeid med prestene og biskopen vedrørende den nye liturgien men dette synet ble slett ikke støttet av predikantrådet. Ingen av de andre lokalmenighetene gikk heller inn for en slik samarbeidslinje (jfr. Svebak 1990). Uroen fortsatte og det ble nødvendig med handling.

Det ble avholdt forsamlingsmøte den 12. mai 1970 i Ramfjord der predikantene Andreas Esbensen fra Vadsø og Sigmund Eriksen fra Ramfjord satt ved bordet. Da talen var over ble

litrugisaken tatt opp av Esbensen som tvert avviste noe som helst samarbeid med prestene. Han mente at det å gå inn for en slik linje nærmest var ensbetydende med et fall fra troen. Uten omsvøp ble deretter lederen Hilmar Nilsen direkte avsatt og ekskludert fra menigheten, det samme gjaldt organisten Jon Birkelund. Eksklusjonen var langt mer dramatisk enn det jeg kan redegjøre for her og det utspant seg senere en vidløftig korrespondanse mellom de aktuelle parter.

Til stor forskrekkelse for hovedmenigheten ble Ramfjord-menigheten dermed delt i to. Bare de færreste utenfor lokalmenigheten fikk noen gang vite hva som skjedde, men det var åpenbart at strid om liturgisk praksis var tilstrekkelig til å splitte en menighet.

Ny uro oppsto omkring 1976. *Vekterropet*, tromslæstadianernes sangbok, var blitt redigert av Vadsømenigheten, og enkelte salmer; med klar pietistisk herrnhutisk "blodsmystikk", var blitt endret etter mønster fra luthersk-ortodoks teologi, noe som medførte at talen om "blodet" ble erstattet med "Ordet". Endringen av salmene må sees som en bevisst endring, bort fra læstadiansk pietistisk korsteologi.

Det kom sterke reaksjoner på dette. Den som sto bak korrigeringen var Vadsømenighetens teologisk godt skolerte leder Andreas Esbensen. Reaksjonene gikk på at det var unødvendig med en slik forandring av salmene. Talen om blodet kunne ikke erstattes av rett-troenhet. "Ordet" var ikke det samme som "blodet". Den kjente predikanten og helbrederen Halldor Samuelsen fra Lyngen var en av de som så meget skeptisk på forandringen. Esbensen selv så etter alt å dømme på hendelsen som et "vannskille".¹ Både blant predikanter og legfolk var mistanken nå vakt og det ble skapt en mistenksomhet som var virksom helt frem til den endelige splittelsen.

Men hvordan kan vi forsøke å forstå selve splittelsen? Hvilke mekanismer er virksomme når en religiøs vekkelsesbevegelse splittes opp i ulike fraksjoner? Felles for de mest brukte tilnæringsmetoder har tidligere vært at man mer har søkt etter enkeltstående årsaksfaktorer som f.eks. personstrid, læreuenighet, etniske motsetninger eller sosiale spenninger. Tidligere forklaringsmodeller har i liten grad sett på splittelser som skyldes *strukturelle* forhold, f.eks. knyttet til organisasjonsstruktur. I denne oppgaven vil vi forsøke å se på fraksjonsdannelsen i den læstadianske bevegelsen i lys av organisasjonsteoretiske perspektiver. Vi vil vurdere splittelsesprosessene i lys av forsamlingenes organisering og struktur, deres tilgang på

---

¹ Muntlig informasjon fra Roald E. Kristiansen.

økonomiske og åndelige ressursers, samt også hvorvidt der kan spores spesielle strukturer ved forsamlingenes læreoppfatninger som kan tenkes å forsterke tendensen til fraksjonsdannelse. Læreuenighet og fraksjonsdannelser vil vi anse som uttrykk for underliggende strukturelle problemer.

Denne avhandlingen bygger altså på tanken om at de mange splittelser innenfor den læstadianske bevegelsen gjør det nødvendig å spørre om det foreligger spesielle strukturer ved bevegelsen selv, f.eks. i relasjon til dens organisasjon og vekkesforkynnelse, som i særlig grad disponerer denne bevegelsen for splittelser? Det å svare på dette spørsmålet, vil være det grunnleggende anliggendet i denne oppgaven.

2. Historisk presentasjon av læstadianismen

Jeg vil i det følgende gi en kort presentasjon av den læstadianske bevegelsen og dens historie. Vekkelsen kan karakteriseres som pietistisk-puritansk og har klare røtter i tysk pietisme slik denne tradisjonen ble utformet av Philipp Spener (1635–1705), August Hermann Francke (1663–1727) og greve Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700–1760). Pietistene oppfattet sin kristendomsform ikke så mye som en egen læreretning, men mer som en korleksjon av en ensidig intellektualisert og dogmatisk lutherdom der streng konfesjonell rett-troenhet var av avgjørende betydning. Pietistene mente at sann kristendom ikke bare var en sak for "hodet" (den intellektuelle forståelsen), men minst like mye for "hjertet" (den kristelig erfaringen).

Den læstadianske vekkelse oppsto innenfor den svenske kirke i Karesuando og Pajala-området i Nord-Sverige, foranlediget av presten Lars Levi Læstadius (1800–1861) åndelige gjennombrudd i 1844. Han hadde da allerede vært prest i 18 år, men hadde lenge vært preget av tvil, anfektelser og dødsangst.

Læstadius åndelige gjennombrudd var forbundet med hans møte med samepiken "Maria" (Milla Clemensdatter). I en sjelesorgsamtale han hadde med henne i Åsele prestegård, like etter at han hadde gjennomført sin pastoraletksamen i bispestaden Härnösand,² sannsynligvis 4. januar 1844.³ Utpå kvelden forklarte Maria/Milla ham om "nådens orden" slik hun selv hadde forstått denne orden i henhold til presten Pehr Brandells forkynnelse og sine egne åndelige erfaringer. Hennes vitnesbyrd gjorde at Læstadius selv kom til klarhet i sin kristendom, Først nå så han nådens vei, skrev han senere: "Denne enfaldiga flicka hade erfarenheter i nådens ordning, som jag aldrig hade hört forut [...] det ljusnade även för mig" (Læstadius 1979:34, jfr. Edquist 1922:114). Det nye er altså en innsikt i nådens orden, noe som brakte Læstadius klarhet om sin egen åndelige situasjon.

Milla Clemensdatter tilhørte de såkalte "nyleserne", en pietistisk gren innenfor den svenske statskirke, og som igjen sprang ut av den Wiklundske vekkelse (gammelleseriet) på slutten av 1700-tallet. Læstadius beretter at Maria først hadde funnet fred etter at hun hadde blitt forløst av pastor Pehr Brandell (1781–1841) i Nora, leder for den nypietistiske retningen.

---

² Læstadius hadde etter sine teologiske studier ikke fullført den pastorale delen av sin utdanning. Han kunne likevel få ansettelse som prest i Lappmarken, dvs. i de deler av Sverige der befolkningen i vesentlig grad besto av samer. Skulle han få ansettelse som prest *utenfor* lappmark-områdene, f.eks. i Pajala som han hadde som mål, måtte han imidlertid fullføre sine pastorale eksamen, noe han gjorde høsten 1843.

³ Læstadius skriver selv (jfr. Læstadius 1979: 34) at samtalen fant sted 10.januar, men det beror trolig på et feilminne og en sammenblanding av hendelsen med datoen for hans fødselsdag, jfr. Larsson 2002: 68f.

Læstadius fremholdt etter sin oppvåkning den pietistiske lære om nådens orden, "ordo salutis", bygd på Speners og Franckes pietisme, som et glemt reformatorsk supplement til Luthers lære om rettferdiggjørelsen ved tro alene. Læstadius retter i sitt filosofiske verk *Dårhushjonet* kritikk mot reformatorene ved at de ikke hadde hatt tilstrekkelig syn for de indre "nådemerker" og derfor ikke hadde beskrevet viktige sider ved den kristne troen (Læstadius 1997 § 1046, jfr også Dahlback 1950:22). Læstadius skriver f.eks.:

Luther hade känt svedan och värken, han har haft samvetsqual och hjerteångest, innan han blef förlossad genom den lefvande tron; men han tyckes hafva glömt svedan och värken, som blifvit mindra ofta framställd i hans skrifter. Han har icke nog allvarlig framhållit den sanningen, att utan sveda och värk kan den nya menneske icke födas.

"De indre nådemerker" er blitt hevdet som karakteristisk for Læstadius' forkynnelse (Thulin 1949: 121f). Omvendelse og gjenfødelse skulle være en erfarbar realitet for det gjenfødte mennesket. Troen skal ikke bare være en fornuftserkjennelse eller en tro på et bestemt sett av dogmer og sakramenter, men en erfart realitet som sprenger grensene til fornuftens rasjonalitet. Pietistene, inkludert Læstadius selv, stilte opp et sett av vekkelsesbetingelser som måtte foreligge før nådetilsigelsen kunne finne sted. Hos Læstadius kan man ifølge Henning Thulin (1949: 121f), identifisere følgende rekkefølge i nådens orden: 1. Forkynnelsen av loven, 2. Den utvortes forbedring, 3. Den innvortes forbedring som Læstadius kaller hjertes forbedring, 4. Syndenød, 5. Omvendelse og gjenfødelse, 6. Den endelige trosvisshet, og 7. Helliggjørelsen.

Trosvissheten måtte ikke bare være begrunnet i Gudsordet, men også være en indre trosvisshet. Dette skiller Læstadius lære fra Luthers. En objektiv tro på ordet mente Læstadius var en død tro. Troen måtte altså ha både en objektiv og subjektiv grunn (ibid.: 121-124). Troslæren hos Luther kalles sakramental, troen på Ordets sannhet og sakramentene er det som bevirker gjenfødselen. Denne objektive troslære skiller seg ut i forhold til pietistenes og Læstadius' subjektive troslære.

Sett i et teologisk perspektiv er læstadianismen ikke opptatt av å bevare status quo, men av *forvandling*. Den læstadianske forkynnelse tar sikte på å bringe mennesket ut av tiden og inn i Kristusmysteriet. Siktemålet med den læstadianske forkynnelsen, slik filosofen Viggo Rossvær ser det, er å få tilhøreren til å gå ut av det nærværende sanselige og inn i en opplevelse av noe grenseoverskridende hvor Kristusopplevelsen står i sentrum.⁴ Dermed

---

⁴ Privat samtale med Viggo Rossvær, den 10.07.2014.

utviskes skillet mellom tidsaspektene, hendelsene som evangeliet og taleren preker over, skjedde i dag, ikke for 2000 år siden. Og slik blir Nikodemus ikke bare en jøde i en fjern fortid et sted langt borte, men står frem som en som er samtidig med oss selv. Rossvær skriver (i Nettet & Norderval 2000: 45) at man under en læstadiansk preken blir deltaker "i en annen tid, en tid som strømmer mot deg fra fremtiden og gjør at møtet med det transcendent utspiller seg i den enkeltes liv her og nå".

Etter at rørelsen i lyngsretningen er tonet ned, finner man likevel rørelsen bevart etter mitt skjønn i den læstadianske salmesangen hvor Kristuserfaringen er bevart. Rørelsen arter seg ikke lenger ved ekstatiske utbrudd (selv om det også kan forekomme) men ved den meditative hensettelse som en svært langsom salmesang setter tilhørerne i. Læstadianerne forandrer ikke eller moderniserer tonesettingen. I lyngsretningen fortsetter man å bruke den gamle norske salmeboken fra 1868.⁵ Dagens prekener er riktignok relativt moderert i forhold til tidlige tiders forkynnelse og er blitt mer lik østretningen evangeliske forkynnelse slik denne utviklet seg i Tornedalen og i Finland.

Læstadius` taler kjennetegnes av et rikt og frodig symbolspråk, med utgangspunkt i lokal folklore og språkkultur. Folk kjenner seg igjen i dette "språkunivers", noe filosofen Viggo Rossvær ser som et fundamentalt trekk ved Læstadius' tenkning slik han utviklet den i sin avhandling *Dårhushjonet*. Historikeren Henry Minde gir sin tilslutning til Rossværs syn på Læstadius og sier videre:

Et viktig poeng for Læstadius i den etikk han utferdiget, var, ifølge Rossvær, å oppvurdere de rent subjektive erfaringer som var sentrert i et lokalt orientert verdensbilde. Våre nære omgivelser som en er fortrolig med, kan slik utlagt, tale direkte til oss alle ved å henvise til bilder hentet fra folks hverdagsliv på Nordkalotten (Minde 1997: 182).

Lyngsretningen regnes som en egen retning innenfor læstadianismen som ikke har opprettholdt kravet verken om offentlig syndsbekjennelse, rørelsen eller offentlig tilsigelse av syndsforlatelsen (løsenøkkelen). Lyngsretningen legger mest vekt på Luthers skrifter, og lesing fra Læstadius postiller er sjeldne men kan forekomme som et supplement til dagens Luther-preken. Det har blitt stilt spørsmålstegn hvorvidt lyngsretningen fortsatt kan anses som en *læstadiansk* menighet.

Sterke rørelser preget den tidlige læstadianske vekkelsen og var viktig i etableringsfasen. Jeg hitsetter et bilde på hvordan dette foregikk:

---

⁵ Dvs. den ureviderte Landstads salmebok som trykkes opp i nye opplag for bruk i forsamlingene.

Under tiden började det höras snyftningar och rop här og var. Och det drøjade inte länge, innan større deler av forsamlingen fått liikutuksia, fortrinnsvis lapparna. Den ena efter den andra gikk fram til predikanterna, föll dem om halsen och bad om syndernas forlåtelse. I många fall skedde det vel som et uttrykk för et allmänt behov att få bekreftelse på sine synders forlåtelse. Men det forekom nog også enskild bikt och avlösning. Stunden for den stora uppgörelsen var inne. Mest gripande var det att se hur lapparna gjorde upp sina mellanhavanden. Om de felat mot hverandra, bekjente de det oforbeholdent og bad om förlåtelse. Två, tre, fyra och ända till fem perosner, män og kvinner om varandra, kunde stå med armarna om varandras hals och under gråt och klagan vagga frem och tillbaka [...]. Predikanterna gingo omkring med öppna armar för alla bekymrade. Her kunde de synas, som om det varit tilfalle till en ingående enskild själavård, men sådana forekom nog inte. Då hadde inte predikanterna så fort varit färdiga med den ene efter den andra eller två og tre samtidigt, som nu var fallet. Deres förkunnelse var den fria, öforskylda nådens, den ovillkårlige syndsforlåtelsens. (Edquist 1922, 138-139)

I Tromsømenigheten på 1960 tallet kunne man ennå oppleve rørelse men den avtok etter hvert for så helt å forsvinne på tidlig 1970 – tallet. Situasjonen i alle læstadianske retninger er imidlertid i dag endret, under påtrykk fra modernismen og det sekulære samfunn har også de andre læstadianske retninger gått bort fra det som før ble betegnet som typisk læstadiansk; offentlig syndsbekjennelse og nådestilsigelse, sterke rørelser og et sterkt pietistisk levesett. (Bjørkskog 2000: 111) Også det "reformerte" dåpssyn⁶ i en del læstadianske menigheter er under press, blant annet i Altaretningen.⁷ Også i de amerikanske gammellæstadianske menigheter er dåpssynet blitt "mer luthersk" der dåpen nå anses som et gjenfødelsens bad.⁸

Sosiologisk kan læstadianismen kategoriseres som en indrekirkelig vekkelsesbevegelse, med eget styre, egne forsamlingslokaler og egne forkynnere. Forholdet til kirken og storsamfunnet kan til tider være preget av sterke spenninger, selv om man historisk har vært tett sammenvevet med Statskirken og deltatt i kirkens arbeid overalt der læstadianismen er representert. Summen av dette gjør at man mer og mer ansees som en trofast konservativ indrekirkelig bevegelse med en luthersk-ortodoks og bibeltro forkynnelse. Fortsatt er mange læstadianerne innstilt på å forbli i kirken og kjempe kampen videre for å endre kirkens kurs.

Ved å være et alternativ til liberal teologi har den læstadianske bevegelse i henhold til økonomisk tenkning, oppnådd et *konkurransefortrinn*. Man fremstår som et klart alternativ til andre markedsaktører. Markedsøkonomisk tenker man som at når det gjelder valg av kirke, vil man velge den "som gir mest igjen for pengene", både sosialt og økonomisk.

---

⁶ Det har siden Erik Johnsens tid vært vanlig blant lyngen-læstadianere å karakterisere dåpssynet til førstefødte og småførstefødte (Alta-retningen) som "reformert". En slik karakteristikk deles ikke nødvendigvis av disse fraksjonene selv.

⁷ Privat meddelelse fra Odd Steinar Hansen, Lyngen-læstadiansk predikant.

⁸ Meddelelse fra predikant Odd Steinar Hansen, Nordreisa, som i 2012 besøkte menigheter tilhørende *The Apostolic Church* i Florida. Denne kirken har vokst ut fra emigranter fra det finske gammellæstadianske miljø.

3. Forskningshistorie

3.1. Internasjonal forskning på vekkelserkristendom

Moderne religionssosiologi kan man si startet med Max Weber. Han behandlet temaet om hvordan religioner oppstår ut fra en klasseinndeling, og hva som karakteriserer de forskjellige klassers religionspraksis (Weber [1922] 1993). I 1922 ble også hans essay om "Det legitime herredømmes tre rene typer" utgitt der han karakteriserer tre ulike former for lederskap i religiøse samfunn: det tradisjonelle, det byråkratiske og det karismatiske. Weber behandler her nokså inngående etterfølgerproblemet og hvordan etterfølgerproblemet kan løses for å unngå splittelser, nemlig ved i tide å institusjonalisere lederskapets "karisma" og samtidig sikre den legitime overføringen av det karismatiske embetet. Weber mente at en bevegelse var særlig utsatt for splittelser i 3. generasjon, når karismaen ikke lenger bygget på karismaoverføring, men på tradisjonsoverføring. Karismaoverføringen måtte videre sikres legitimitet, hvilket ble et problem innen den læstadianske bevegelsen i 1897 da det ble sagt at Raattamaa (1811-1899) hadde lagt hendene på hodet til Jonas Purnu og utnevnt han til sin etterfølger. At så skulle ha skjedd, ble sterkt bestridt av de østlige miljøene innen vekkelserkristendommen.

H. Richard Niebuhr (1929) var en av de første til å beskrive dynamikken i skisma-prosessen. Han hevdet at skisma kan sees som uttrykk for klassekonflikter og tilhørende økonomiske motsetninger som han fant var den viktigste årsak til splittelser (jfr. Wallis 1979:174). Han mente videre å påvise et syklisk forløp av splittelser. Han hevdet at splittelser og sekter oppsto for å møte folks religiøse behov. Suksessfulle splittelser, initiert av de underprivilegerte klasser, mente Niebuhr hadde en tendens til etter hvert å bli overtatt av den privilegerte klasse og etter en tid bli transformert til kirker, som da ikke lenger tilfredstilte massene og proletariatets behov. Dette skapte igjen forutsetninger for en ny splittelse. Slik kunne dette gi grunnlag for en endeløs rekke av transformasjoner og skisma (jfr. Finke & Scheitle 2009: 11). Niebuhrs klassemodell oppfattes av Finke & Scheitle som for teoretisk og dogmatisk, og mener at en lang rekke andre faktorer enn klassekonflikter kan være vel så viktige som splittelsesfaktorer.

Ifølge Wallis (1979), var John Wilson en av de første til å beskrive såkalte *strukturer* i splittelsesprosesser i artikkelen "The Sociology of Schism" (Hill 1971). Han mente at når en religiøs bevegelse har fjernet seg fra sine opprinnelige ritualer / praksiser, eller at deler av den opprinnelige lære ikke lenger blir ivaretatt, er tendensen til splittelse stor. Strukturen i bevegelsen er da blitt endret i forhold til den opprinnelige.

Deretter kom Roy Wallis med sin bok, *Salvation and Protest: Studies of Social and Religious Movements* (Wallis 1979), hvor han er enig i behovet for overgripende forklaringsmodeller og strukturteorier for bedre å forklare hvordan splittelser oppstår i visse bevegelser men ikke i andre. I bokens 10. kapittel, lanserer Wallis den teori at tilbøyeligheten til splittelser avhenger av fraksjonslederens tilgang til midler (*means*) som kan legitimere hans autoritet. Med "midler" menes både organisatoriske, økonomiske men særlig åndelige; enten direkte karismatisk autoritet eller overført karisma.

Internasjonalt har det vært lite forskningslitteratur om splittelser de senere årtier, men et nytt verk om splittelser, er *Sacred Schisms: How Religions Divide* (Lewis & Lewis 2009). Her behandles både splittelser generelt og mer spesifikt med referanse til forskjellige trossamfunn. Analysen bygger på økonomiserings-, organisasjons- og romteorier, selv om klassiske forklaringsmodeller blir drøftet. Særlig det teoretiske bidraget til diskusjonen av Roger Finke og Christopher P. Scheinke har vært nyttig for denne oppgaven.

2.1. Skandinavisk læstadianismeforskning

Standardverket i Sverige om læstadianismen er Per Boremans *Læstadianismen. Fenno-skandinaviens märkligste väckelse och dess förhållande til kyrkan* (Boreman 1953) der han bygger på et stort kildemateriale, og muntlige primærkilder. Boreman behandler i et kapittel de forskjellige splittelsene omkring århundreskiftet (ibid.: 163-182), om enn noe summarisk. Han mener at hovedsplittelsen primært skyldtes striden om førstefødt-dogmet, men nevner også ledelsesspørsmålet som en annen faktor.

I Norge er standardverket om læstadianismen fortsatt Dagmar Sivertsens doktoravhandling, *Læstadianismen i Norge* (Sivertsen 1955) der hun gir hun en bred fremstilling av splittelsene fra en historisk synsvinkel. Hun ser splittelsene i utgangspunktet fra et teologisk perspektiv. I hovedsak har splittelsene sin årsak i uenighet om lærespørsmål og religiøs praksis.

En grundig beskrivelse av splittelsen mellom øst og vest i 1900 gir Olaus Brännström i sin bok om den læstadianske sjelesørgerpraksis (Brännström 1962). Hovedsplittelsen i 1900 behandler han grundig, både spørsmålet om lærereform og spørsmålet om lappmarkens autoritet i USA og i Sverige/Finland. Han redegjør for de forskjellige fraksjoner og ser på splittelsen som oppsto i USA som en tvist om Lappmarkens autoritet også skulle gjelde ubeskåret i det nye landet (Brännström 1962: 237).

Han forstår altså splittelsen som både en strid om ledelsesform og en strid om forkynningspraksis (ibid.: 241). Han viser her til tvisten om løsenøkklene (dvs. absolusjonen) og at Raattamaa i et brev fra 1877 under den akutte krise i Calumet angivelig hevdet at løsenøkklene var gitt direkte til den førstefødte menighet av Herren Jesus. Brännström gir Raattamaa litt av skylden for splittelsen i USA fordi han i ikke ubetydelig grad hadde bidratt til en ekklesiologisk forståelse av "de førstefødtes menighet" som ifølge Raattamaa befant seg i "Torne Lappmark" (ibid.: 270). Videre behandler Brännström maktkampen mellom Johan Takkinen (1838–1892) og den mindre autoritære del av menigheten som ikke ville underkaste seg Takkinens autoritet som bleutledet fra Raattamaa.

I 1990 ga Brännström ut en ny bok om Lannavaara-misjonen og læstadianismen (Brännström 1990). Her belyser han splittelsen mellom gammellæstadianerne, representert ved August Lundberg (1863-1930)⁹ og lyngenretningen ved Erik Johnsen i 1923, og fremlegger mye nytt dokumentarstoff.

Brännström forstår splittelsen i 1900 som uenighet om førstefødt dogmet og løsenøkklene, men også som en profesjonsstrid mellom de læstadianske prestene og Lappmarkens legpredikanter. Splittelsen i 1923 forstår han som uenighet i læresyn vedrørende dåpen, samt personstriden mellom August Lundberg og Erik Johnsen.

Ellers har presten Kåre Svebak gitt viktige bidrag til forskningen om læstadianismens tidlige historie og om splittelsene på begynnelsen av 1900-tallet (Svebak 1978) Her fremlegger han nytt dokumentarstoff, blant annet tidligere ukjente brev fra Erik Johnsen om splittelsen med Altaretningen i 1910. Videre har Svebak skrevet en grundig artikkel om tidfestingen av løse- og bindenøkkelen (Svebak 1974) og en artikkel om læstadianismens utbredelse og organisering på 1860-tallet (Svebak 1977), basert på avhandlingen til den finske læstadianisme-forskeren, Pekka Raittila. Her tar han for seg enkelte konflikter som oppsto både internt i vekkelsen og i forhold til kirken, men behandler dem ikke spesifikt.

Roald Kristiansen behandler de forskjellige splittelser i boken *Samisk religion og Læstadianisme*" (Kristiansen 2005), der han gir en oversikt over splittelsene og hva de dreide seg om. Han mener splittelsen i 1900 skyldtes strid om læreautoritet og ledelse. Mer spesifikt

---

⁹ Predikanten August Lundberg kom med i den læstadianske bevegelsen omkring 1885. Han var da ansatt av prinsesse Eugenie for å fremme misjonen blant samene på Nordkalotten, med base i Lannavaara. Lundberg ble derfor leder for den såkalte Lannavaaramisjonen. Utover på 1890-tallet engasjerte han seg sterkt i førstefødtstriden, og kalte den en papistisk vranglære og en dømmende ikke-evangelisk retning.

behandler han splittelsen som tema i artikkelen "Lappmarkens kristendom og de førstefødtes menighet" (Kristiansen 2016) der han peker på de utfordringer bevegelsen møtte i Amerika rent organisatorisk da de læstadianske forsamlingene måtte la seg registrere som kirkesamfunn i henhold til amerikansk lov. Dette skapte interne konflikter som hadde tilbakevirkende kraft på de læstadianske forsamlingene i de nordiske land. Kristiansen skriver at splittelsen skyldtes ulike syn på organisering og ledelsesmyndighet som vokste frem blant forsamlingene i Amerika, Sverige, Finland og Norge. Han fremhever også teologiske stridigheter som vanligste årsak til splittelsene i den læstadianske bevegelse. Han mener dessuten at en viktig årsak til de mange splittelsene i bevegelsen også kan ha sin årsak i at læstadianismens predikanter er selvlærte mennesker, uten teologisk skoling.¹⁰

Kristiansen mener også at splittelsene ofte fulgte etniske grenser, for eksempel mellom kvener, samer på den ene siden og nasjonalfolket på den andre. På norsk side av grensen mot Finland fulgte man østretningen, lenger sør i Norge mot Sverige og Lappmarken fulgte man vestretningen. Dette hadde ofte sammenheng med kommunikasjoner over grensene, det vil si flytteveiene. Vestretningen hadde et sterkt nedslagsfelt på norsk side over Gratangsfjellene og over mot Salangsdalen i nord, samt til Ofoten i sør. Østretningen fikk først og fremst sitt nedslagsfelt på norsk side lenger nord i Troms, samt i deler av Vest- og Øst-Finnmark.

Ellers behandler Kristiansen splittelsen som skjedde i Norge mellom førstefødtretningen og lyngenretningen i 1903 i artikkelen "På kristningstur i med Erik Johnsen" (Kristiansen 2002), som bygger på dagboken til Erik Johnsens reisekamerat gjennom mange år, Hans Ivar Johansen Oldervik (1864–1932). Som Bengt-Ove Andreassen skriver, er denne dagboken unik fordi den gir en øyenvitneskildring som ikke før har vært kjent eller beskrevet. (Andreassen 2001:27).

På norsk foreligger det ellers relativt lite vitenskapelig litteratur spesifikt om splittelsene innenfor læstadianismen. Om læstadianismen generelt er det en vidtfavnende litteratur, som jeg ikke vil ta med her. En god oversikt finnes hos Bengt-Ove Andreassen i hans hovedoppgave, "Mellom Luther og Læstadius" (Andreassen 2001) hvor han behandler splittelsene i perioden 1900–1923 ut fra et konfliktperspektiv mellom de sentrale personer som var involvert i splittelsene, først mellom lyngenretningen og de førstefødte, deretter splittelsen med lundbergianerne i 1923, og til slutt splittelsen med gammellæstadianerne.

---

¹⁰ Privat samtale (1.5.2015).

Han redegjør også for de dogmatiske motsetninger som etter hvert oppsto, både førsteføddogmet, dåpen og skriftemålet.

Andreassen mener at regionale skillelinjer viser at splittelsene ofte kan være mer å anse som kulturelle forskjeller enn som teologiske, og hvor lokale predikanter var å anse som normgivere (Andreassen 2001:108). Vedrørende splittelsen blant lyngen-læstadianerne i 1992, ser han denne som utslag av modernitetsproblematikken.

Øyvind Eggen behandlet splittelsen i 1992 i sin hovedfagsavhandling i sosialantropologi (Eggen 1998). Han ser blant annet splittelsen i 1992 som et brudd i moderniseringsprosessen, hvor "tradisjonalistene" holdt fast ved det gamle, mens "modernistene" var mer åpne for moderniseringsprosessene i samfunnet. Eggen mener at tradisjonalistene stort sett var forankret på bygda, mens modernistene sto sterkest i byene og større tettsteder, og var i tillegg bedre utdannet.

Minneskriftet til 200 års dagen for Læstadius, *Vekkelse og Vitenskap* (Neset & Norderval 2000), fokuserer på allmenne trekk ved læstadianismen i fortid og samtid, og behandler ikke eksplisitt splittelsene i bevegelsen. Splittelsestemaet omtales likevel til en viss grad i artikkelen "Også av denne verden?" av Einar-Arne Drivenes og Einar Niemi (Neset & Norderval 2000: 172ff).

Torjer Olsen har behandlet splittelsen i Lyngenretningen i 1992 i kapittel 2 i sin doktoravhandling "Kall, skaperordning og makt" (Olsen 2008). Olsen tolker splittelsen i lys av protestantisk kirkeliv i nyere tid.

Manglende språkkunnskaper i finsk har ikke gjort det mulig å sjekke litteratur fra Finland omkring temaet splittelser i læstadianismen. Noe materiale vedrørende splittelser finnes nettpublisert i forbindelse med en foredragsturné Pekka Raitilla hadde i Amerika. Foredragene ble holdt 18-19. oktober 1982 under tittelen "The Roots and Development of the Laestadian Movement in Finland."¹¹

---

¹¹ Foredragene i engelsk utgave var tidligere tilgjengelig på www.apostoliclutheran.org/history.

4. Teoretiske perspektiver

4.1. Splittelser: klassifiseringer og årsaker

En splittelse kan defineres som uenighet mellom to parter/fraksjoner, hvor den utbrytende part definerer den andre part som vranglærende, eventuelt gjensidig erklærer hverandre for vranglærere (Ammermann 2007: 8153). Det foreligger bare en splittelse hvis en større gruppe bryter ut av hovedbevegelsen og starter en konkurrerende gruppe. At en eller flere personer bryter ut og stifter sitt eget trossamfunn basert på nye dogmer, vil ifølge Lewis & Lewis (2009: 3) ikke klassifiseres som splittelse. Lewis & Lewis (ibid.) klassifiserer religiøse splittelser i 5 grupper:

- a. Splittelser som følger *medlemmenes status* (knyttet til økonomi, etnisitet eller nasjonalitet),
- b. Splittelser knyttet til *personlige konflikter og maktkamp* (vanligvis innenfor ledersjiktet),
- c. Skisma som følge av *dogmatiske, liturgiske eller etiske uenigheter*.
- d. Skisma ved *generasjonsskifter*, f.eks. når den karismatiske leder dør,
- e. Skisma forbundet med *tilgjengelighet til alternative midler for legitimering*.

Hvis man ser på de ovennevnte årsaksforklaringer gir ingen av disse noen dekkende forklaringer på splittelsene blant læstadianerne men kan hver for seg gi fragmentariske beskrivelser av enkelte fenomener som opptrer under splittelser. Punkt c kommer i så henseende nærmest, men gir likevel ingen god forklaring på hvorfor splittelser utløses i enkelte menigheter men ikke i andre hvor det også finnes dogmatiske disputer. Det må derfor søkes etter dypereliggende strukturelle forklaringsmodeller.

Historien viser at etter 100 – 150 år er bevegelsen etablert og vekkelsesiveren over. Tendensen til splittelse avtar parallelt med dette. Dette har også å gjøre med at menighetene blir mer organisert. Problemet for en del læstadianske menigheter er at de avskyr organisasjonsbyråkratiske ordninger. Ifølge Weber er første generasjon bygd på etterfølgelse av karismainnehaveren, 2. generasjon bygger på de direkte utpekte karismaetterfølgerne. Ved 3. generasjon er det karismatiske elementet blitt utvannet og denne generasjon må derfor bygge på tradisjonsoverleveringene som igjen følges av en byråkratisering av karismaembetet (Weber 1992: 103, jfr. også Folck & Yliniemi 2005: 218). Gløden og vekkelsesiveren blir gradvis borte og man nærmer seg de tradisjonelle og institusjonelle kirkesamfunn.

Årsaksforklaringer har altså til nylig vært den tradisjonelle måte å forklare splittelser på. Man leter etter konkrete årsaker til splittelser, som gjort rede for ovenfor.

Roy Wallis (1979: 173f) for sin del mener at man tradisjonelt har forstått splittelser på to måter, på den ene siden har man gjort bruk av motivasjonsteorier der man legger vekt på aktørenes motiver, både personlige motiver og teologiske, eller på den andre siden sosiale teorier hvor det legges vekt på ulikheter mellom økonomiske grupper eller sosial differensiering. Han gir f.eks. sin tilslutning til H. Richard Niebuhrs påstand om at krangel om økonomiske ressurser i menigheten er den faktor som oftest leder til skisma (jfr. Wallis 1979: 174).

4.2. Organisasjons- og strukturteorier

Tradisjonelle årsaksforklaringer har imidlertid vist seg utilstrekkelige til å forklare hvorfor splittelser ofte oppstår uten at man kan påpeke en konkret årsak. Det er for eksempel vanskelig å granske motivene til fraksjonsledere. Det ble etter hvert klart at tradisjonelle årsaksteorier måtte suppleres med strukturteorier. Verken ideologi, etnisitet, nasjonale faktorer, sosiale forhold eller motivasjonsteorier ga tilstrekkelig forklaring på hva som var den utløsende faktor i splittelsesprosessen (Wallis 1979:177).

Strukturer kan inndeles i positive eller negative strukturer. En negativ struktur er for eksempel fraværet av en fast organisasjonsmessig oppbygging av bevegelsen.

En rekke forskjellige typer av strukturer som kan være kilder for splittelser, eller inneholde skismaimpulser, er senere påpekt, for eksempel profetiens betydning i evangelikale bevegelser, hvor den som angivelig mottar en åndsutgytelse eller profeti gis tilstrekkelig legitimitet til å opponere mot ledelsen. Wallis mener derfor at selve *det dogmatiske grunnlaget* i moderforsamlingen i kan disponere for splittelser, nemlig hvor karismatiske ytringer er anerkjent som tilstrekkelig legitimering av autoritet.

I pinsebevegelsen er alle menigheter nå selvstyrende for å forhindre at fraksjonsstrid med bakgrunn i profetier skal spre seg til hele bevegelsen. Wilson mener at fraværet av hierarki eller fraværet av rutinisering (institusjonalisering) av karisma hos pinsebevegelsen er et negativt strukturelt forhold (Weber 1992:103, jfr også Wallis 1979: 178).

Finke & Sheitle (2009: 20) mener at en bevegelses læremessige struktur kan stimulere til splittelser hvis læren er for ekstrem eller for liberal. De fleste vil foretrekke å befinne seg sånn cirka i midten, verken for ekstrem eller for liberal.

Men også en for streng sentralisering av makten kan være et strukturelt forhold som disponerer for splittelser, påpeker Wilson (referert i Wallis 1979: 178). Wilson mener man må finne en middelvei, for streng sentralisering eller for løs organisering disponerer begge for splittelser, mens andre (William Gamson) har vist at sannsynligheten for splittelse i en sterkt sentralisert organisasjon er 25 % mot hele 66 % i desentraliserte organisasjoner (jfr. Wallis 1979: 178).

Wilson for sin del trekker frem et annet viktig strukturelt forhold, nemlig at blant etablerte sekter utspringer *substansiell fraksjonsstrid alltid fra makteliten*. (Wilson i Wallis 1979: 178). Ser man på den læstadianske bevegelse, både før og etter at den ble organisasjonsmessig etablert, kan man si at splittelsene alltid utsprang fra meningseliten. Det kjennes ikke til en eneste vellykket splittelse som noen gang utsprang fra et vanlig menighetsmedlem. Vanlige menighetsmedlemmer har ikke tilstrekkelig innflytelse eller karisma til å forårsake noen reell splittelse (ibid.: 178). Dette strukturelle synspunkt gir en interessant kobling til maktstrukturer i religiøse bevegelser.

Roy Wallis presenterer i boken *Salvation and Protest: Studies of Social and Religious Movements*, (Wallis 1979) som en av de første forskerne, at *tilbøyeligheten* (propensity) til splittelse direkte vil avhenge av fraksjonslederens tilgang til ressurser eller andre former for *legitimasjonsmidler*, som kan gi hans synspunkter nødvendig legitimitet til å rettferdiggjøre en splittelse. Dette kan man like gjerne kalle for opposisjonslederens tilgang til maktmidler.

Hva angår tilgang til midler mener Wallis at dette vil stille seg forskjellig ut fra om bevegelsen er *unik legitimert* eller *pluralistisk legitimert*. Unikt legitimert er bevegelsen hvis den mener å ha den eneste rette og sanne vei til frelse, og ut fra dette budskap etablerer klare doktriner som adskiller dem fra andre religiøse "konkurrenter". I en unik legitimert gruppe vil tilgangen til midler bare være tilgjengelig for en åndelig elite, i motsetning til hvis bevegelsen er pluralistisk legitimert. En unik legitimert gruppe vil dessuten raskere enn en pluralistisk legitimert gruppe "spy ut" de som dissenterer på noe punkt i bevegelsens læresyn. Pluralistisk legitimert vil bevegelsen være hvis den holder åpen andre alternative veier til sannheten (Wallis 1979: 182). Da vil bevegelsen være mindre utsatt for splittelser enn de unike mener Wallis, og tilgangen til legitimasjonsmidler tilsvarende åpen ved at man godkjenner at det finnes opposisjon som en del av bevegelsens struktur.

En unik legitimert bevegelse kan også defineres som en totalitær bevegelse eller som en eksklusiv bevegelse hvor meningsmangfold ikke er akseptert, i motsetning til en ikke-totalitær eller inklusiv bevegelse, hvor man godtar forskjellige divergenser i læresyn som

ikke går på selve bevegelsens trosfundament. En inklusiv bevegelse kan kalles for en pluralistisk legitimert bevegelse eller en liberal bevegelse (ibid.: 182).

Problemet vil imidlertid være å finne balansen mellom de forskjellige ytterpunkter: For ekstrem eller for liberal lære, sterkt hierarkisk (totalitær) eller desentralisert (likt) organisatorisk oppbygd. Teorien er grei men praksis kan være vanskelig, man vet jo ikke helt hvor man befinner seg i det religiøse landskap. De som forkynner en sterk dogmatisk lære vil ofte mene at det er de som befinner seg i sentrum.

Først vil jeg si litt om hvordan man i ren samfunnsvitenskapelig sammenheng definerer strukturer. Wallis skriver lite om selve definisjonsspørsmålet. Når Wallis omtaler det særegne ved strukturteorier, refererer han bare til Joseh Nyomarkay som hevder at det innenfor skismateorien er behov for å finne frem til et fruktbar skifte fra motivasjonsteorier til strukturteorier som bedre forklarer skismamekanismer (Wallis 1979: 173).

Hvordan definerer man så struktur innenfor sosiologisk teori? En sosial struktur kan defineres som et relativt stabilt mønster av relasjoner mellom sosiale posisjoner. Et nettverk kan betraktes som en sosial struktur (Grønmo 2004: 406). På tilsvarende måte kan analyser av økonomiske eller organisatoriske nettverk påvise skjulte maktstrukturer innen organisasjoner eller bedrifter.

Strukturteorier kan anvendes både innenfor religiøse, sosiale eller politiske grupperinger. Sterke relasjoner finnes i første rekke innenfor små og avgrensede fellesskap mens svake relasjoner i hovedsak finnes mellom ulike klikker og mindre nettverksgrupperinger (ibid.: 407).

Etter mitt syn vil det i dogmatiske retninger lettere dannes sterke nettverksgrupper enn innenfor liberale, hvor man lettere aksepter forskjeller i læren. Et nytt bestemt skriftsyn eller praksis som avviker fra hovedbevegelsen kan danne et ny nettverk som etter hvert blir tilstrekkelig sterkt til å utgjøre en skismatisk trussel hvis bevegelsen ikke gir rom for flere tolkninger av skriften og religiøs praksis.

Finke og Scheitle (2009) forsøker å systematisere de forskjellige ytre og indre virkende krefter som opptrer under splittelsesprosesser. De bygger sin analyse på organisasjons- og økonomiseringsteorier. I stedet for å se på ytre fenomener som teologiske uenigheter, eller lederkonflikter, mener de at man må se på de dypere liggende sosiale og organisasjonsmessige forhold som kan gi grunnlag for splittelsesprosesser.

De ser først på *sosial kontekst på makronivå*, hvordan statlige reguleringer og kontroll kan hemme eller fremme muligheten for splittelser, for eksempel hvor utbrytergruppen ikke vil være berettiget til statlige medlemstilskudd, eller i sterkt redusert grad. Da vil tilbøyeligheten til splittelse bli sterkt redusert.

Økonomiserings, rom og markedsvurderinger blir av Finke & Scheitle (2009) fremhevet som viktige vurderingselementer, Finnes det rom for en utbrytende gruppe i markedssegmentet? Kan de plassere seg i en *nisje* i markedet? Hvor skal de plassere seg i religionslandskapet for å vinne tilhengere? Dette er den såkalte *nisjetenkning*; hvor vil det "økonomisk" være hensiktsmessig å lokalisere seg? Dette kalles *nisjestrekking*.

Dernest fokuseres det på selve *organisasjonsformen*: hvem forvalter *ressursene* og hvordan er disse fordelt utover i organisasjonen? Hvordan skjer *ressursutvekslingen* mellom aktørene i nettverket og selve nettverkene som sådan? Hvis ideologiske, organisasjonsmessige og økonomiske ressurser er forbeholdt bare en liten gruppe, de såkalte "power-holders", vil mulighetene være små for utbrytergrupper i å lykkes med å legitimere et skisma overfor sine følgere.

Forfatterne mener at i en desentralisert denominasjon vil sannsynligheten for å lykkes med et skisma være større, hvis man på det lokale plan er i besittelse av de nødvendige økonomiske og åndelige ressurser, så som profesjonelle prester. Striden om presters rolle i menighetene var et sterkt moment som medvirket til splittelsen i 1900 i Lappmarken.

En fjerde gruppe som trekkes frem, er bevegelsens *eksklusivitet* eller *unike karakter*. Hvis en bevegelse gjør krav på å besitte en eksklusiv og unik sannhet, profeti, historisk tradisjon eller en utvalgt menighet, vil sjansen for splittelse være redusert. Sagt innenfor religiøs økonomisk og strategisk tenkning, besitter en slik menighet en konkurransefordel fordi bevegelsen besitter et gode som andre konkurrenter på markedet ikke kan etterligne.

Det femte forhold som så trekkes frem, er om "the powerholders" eller nøkkelpersonene i bevegelsen innehas av "professionals", dette går altså på *graden av profesjonell ledelse*.

Det at en religiøs organisasjon har bygget opp en sentral profesjonell ledelse, har ofte blitt vektlagt som en viktig faktor for å kunne redusere muligheten for at opponenter skal lykkes med å oppnå tilstrekkelig støtte på tvers av ledernes interesser. I en sentralisert organisasjon vil det etter hvert bygges opp et administrativt byråkrati, som både vil ha hånd om utdannelsen av prester, men også godkjenning av legfolk som forkynnere og ta hånd om

tvister. Dette vil i sterk grad føre til at skisma unngås eller i det minste utsettes og evt. tvistepunkter til slutt utvannes så mye at skisma unngås (jfr. Finke & Sheitle 2009:22).

Et sentralt punkt som understrekes av Finke & Sheitle (2009: 18), er at empiriske undersøkelser viser at bevegelsers ekspansjon er et av de forhold som sterkt øker sannsynligheten for splittelser. Sterk misjonsiver kan altså være både vektsfremmende men kan altså samtidig inneholde en kime til splittelser. En ekspansiv forkynnelse kan forstås som en strukturell egenskap ved bevegelsen som på sikt disponerer for splittelser.

Som tidligere påpekt splittelser ofte i sykliske perioder. Etter en sterk vekkelsesiver er bevegelsen etablert og vekkelsesiveren over. Tendensen til splittelse avtar parallelt med dette. Splittelsen i 1992 i lyngenretningen er atypisk. Første generasjon er bygd på karisma-innehaveren mens 2. generasjon bygger på karismaetterfølgerne. Ved 3. generasjon er karismaen utvannet, denne generasjon må derfor bygge på tradisjonsoverleveringene og byråkratisering av karismaembetet. Gløden og vekkelsesiveren blir gradvis borte og man nærmer seg de tradisjonelle og institusjonelle kirkesamfunn.

Tanken om at karisma som avgjørende for en organisasjons utvikling, er selvsagt en idé som stammer fra sosiologen Max Weber. Lederskifte i de fleste nye religiøse bevegelser, er ifølge Weber et kritisk tidspunkt ettersom det lett kan oppstå tvil om hvem den avgåtte leder har utpekt som sin etterfølger. Etterfølgerproblemet har i mange kirkesamfunn medført splittelser. Dette analyserer Max Weber i en artikkel om de forskjellige typer herredømmer, med hver sin spesifikke maktstruktur. I artikkelen "Det legitime herredømmes tre rene typer", først publisert i 1922, finner vi Webers syn på religion, dens opprinnelse og utvikling. Webers spørsmål er hvordan makt kan legitimeres og ytres i samfunnet. Han mener det finnes bare tre prinsipielt forskjellige legitime herredømmer, og de er hver for seg også av prinsipielt forskjellig sosial struktur (Weber 1993: 91).

Hvordan mener så Weber at etterfølgerproblemet kan løses, og makten omorganiseres? Også her gir han en detaljert beskrivelse. Weber mener etterfølgerproblemet kan løses på fire måter:

- A. Ved leting etter karismatisk kvalifikasjon. Forutsetningen er at karismaen lar seg fastslå i henhold til regler (ibid.: 102).
- B. Ved at det lyttes til orakler ved loddtrekning eller andre metoder for utpeking. Weber tenker da at metoden i seg selv vil utpeke den karismatiske leder, ikke at Weber som

sådan tror på orakler eller loddtrekning, men at ved slik utvelgelse vil kanskje medlemmene tro at forsynet gjøre seg gjeldende.

C. Ved direkte utpeking av den karismatisk kvalifiserte. Denne utpeking kan skje ved at karismabæreren selv utpeker sin etterfølger. Da er herredømmet blitt ervervet på legitim måte i kraft av guddommelig utvelgelse. Men også den karismatiske kvalifiserte disippelflokk kan foreta en slik utpeking. En utpeking kan også skje ved "arvelig" karisma, en slags slektsbestemt karismatisk arverett som for eksempel de europeiske kongehus, hvor man "hersker ved guds nåde" (ibid.: 103).

D. Endelig kan direkte utpeking skje ved håndspåleggelse eller salving "eller andre sakramentale" handlinger. Når karismaen etter hvert rutiniseres vil bevegelsen utvikle egne ritualer og regler. Karismaoverføringen vil da etter hvert byråkratiseres.

Hvordan kan så den karismatiske lederen beholde sin posisjon når herskerforholdet vedvarer og etter hvert blir noe hverdagslig (ibid.: 101)? Weber bruker da uttrykket at karismaen *rutiniseres*, hvilket innebærer institusjonalisering av karismaen.

Men hvordan unngå splittelser etter lederens død? Dette kan skje ved at ordninger blir til tradisjoner slik at lovverket og de administrative ordninger og befalinger institusjonaliseres, slik at autoriteten nå arter seg som prejudikater og presedenser. Når karismaen etter hvert rutiniseres vil bevegelsen utvikle egne ritualer og regler. Karismaoverføringen vil da etter hvert byråkratiseres og basere seg på tradisjoner. (Ibid.: 103) Som vi skal se var Webers teorier om karismaoverføring avgjørende ved splittelsen i 1900.

4.3. Teoretiske perspektiver på splittelsesprosesser

Jeg vil begrense min analyse til følgende fire temaer (jfr. Finke & Sheitle 2009).

a) I første del av oppgaven vil jeg analysere hvilke *organisasjonsstrukturer* som karakteriserte den tidlige læstadianske bevegelse frem til splittelsen med Lyngenretningen i 1923. Med *organisasjonsstruktur* forstår jeg hvordan bevegelsen var organisert, og hvordan var makten fordelt? Hvem utpekte ledere og predikanter i menighetene? Med andre ord, hvordan var *ressursutvekslingen* i bevegelsen? Selve organisasjonsformen kan stimulere til splittelser hvis menigheten er desentralisert og tilgangen til midler derfor er spredt utover i bevegelsen og lett tilgjengelig for alle. Dette gjelder ikke bare organisatoriske midler som for eksempel lederverv men også profeti eller karismatisk utvelgelse.

Motsatt er det om bevegelsen har en klar læreforståelse, er hierarkisk organisert, maktmidlene konsentrert på få hender og at karismatiske utvelgelser må godkjennes av et rådsforsamling. Disse spørsmål vil jeg behandle i kap. 5.1.

b) Dernest vil jeg analysere selve forkynnens struktur; hvorvidt den er dogmatisk fastlåst eller om den er åpen og inkluderende. Hvis bevegelsen har et unikt budskap vil det ifølge Finke & Sheitle (2009) gi en markedsfordel. Dette vil jeg analysere i kap 5.2 og 5.3.

c) Den tredje type struktur kan sies å være selve bevegelsens *ekspansjonistiske karakter*. Hvis bevegelsen er ekspansjonistisk, med sterk forkynnelse og misjonsiver kan selve ekspansjonen i seg selv representere fare for splittelse, rett og slett fordi bevegelsen blir for stor slik at nasjonale og etniske forskjeller kan få avgjørende betydning, og tilsvarende at man lokalt utvikler forskjellige religiøse ordninger, og forskjellig organisatorisk praksis. Dette ser jeg på i kap 6, jfr. kap 7.1.

d) Den fjerde type struktur kan sies å være *graden av profesjonalitet* innen vekkelsen. Dette behandler jeg i kap 6,2.

Det har vært vanlig å dele den tidlige læstadianske bevegelse inn i ulike faser (jfr. Drivenes & Niemi 2000). Jeg vil dele den inn i følgende faser:

1. Etableringsfasen, 1845–1860
2. Vekstfasen, 1860–1890
3. Splittelsesfasen 1890–1925
4. Konsolideringsfasen etter 1925

Hensikten med denne inndeling er å vise et annet aspekt, nemlig selve dynamikken i splittelsesprosesser. Overlever splittelsesspørsmål fase 1 og 2, og kommer til fase 3, vil tilbøyeligheten til splittelse øke etter mitt skjønn. I en nyetablert bevegelse vil det alltid dukke opp en rekke tvistes spørsmål men de fleste blir ryddet bort etter hvert, i fase 1 og 2. I splittelsesfasen vil jeg hevde at splittelseeffekten av uenighet blir mer alvorlig, da kan den bli oppfattet av enkelte som en del av læregrunnlaget eller religiøs praksis. I denne fasen inntreffer dessuten ofte karismainnehavernes død, og en "objektiv" sisteinstans finnes gjerne ikke lenger eller ansees ikke tilstrekkelig institusjonalisert. En splittelse vil da lettere ramme hele bevegelsen enn tilfelle ville vært for eksempel i fase 1 og 2.

I læstadianismens første tid oppsto en lang rekke lærespørsmål. Bare de færreste overlevde fase 1 og 2. Men de som overlevde hadde det til felles at de fikk støtte fra personer som satt sentralt i ledelsen. Dette gjaldt spørsmål som førstefødtogmet, læren om løsenøklene,

lovforkynnelsen, offentlig bekjennelse av syndene (forsamlingstukten), omvendelsens orden og barnedåpens frelsende virkning, hvor man trygt må kunne si at Læstadius var uklar.

Det er videre viktig for en fraksjonsbevegelse å kunne legitimere sitt budskap med henvisning til "tradisjonen". Tradisjonen har for læstadianere samme funksjon som "åndsutgytelse" eller "karismatiske budskap" har for pinsebevegelsen.

Videre er det nødvendig at en splittelsestendens tilføres "næring". Næring kan blant annet være generell misnøye blant medlemmene, for eksempel ved at det hevdes at bevegelsen ikke lenger forkynner en rett lære eller praksis, slik det ble hevdet av de nyvakte i 1907 som påsto at alvoret i lære og livsførsel ikke lenger ble forkynt sterkt nok. Man kan også finne det samme igjen ved splittelsen i 1992 hos lyngelæstadianerne hvor de konservative mente at de liberale ikke lenger forkynte den rette lære.

Hva angår ekspansjonssynspunktet er dette meget relevant i forståelsen av splittelsene i de amerikanske menigheter. Empiriske studier av splittelser viser at et av de mer konsistente funn var at sterk vekst øker sannsynligheten for splittelser (Finke & Sheitle 2009: 18). Dette forklares med at nisjestrekkingen kan gå for langt slik at grupper i ytterkanten lett opplever fremmedgjøring ved at avstanden til det opprinnelige nærrelasjonssentret blir for stor.

Inkorporering av nye etniske grupper kan videre skape misnøye i den opprinnelige menighet. Da kan nasjonale og etniske forskjeller få avgjørende betydning. Ethvert relasjonsforhold undergår endringer. Vekst bidrar til at nærheten mellom de ulike nettverkssentra ofte blir borte. Dette kan føre til at nye sterke nettverk danner seg og som etter hvert kan komme i opposisjon til det opprinnelige nærrelasjonssentret.

4.4. Metodiske perspektiver

Opgaven vil vise hvorledes jeg har valgt å tolke de historiske kilder. Jeg bygger her på et større skriftlig materiale fra de to splittelser nevnt i innledningen. Dette materiale bygger i det vesentligste på brevlitteraturen, som predikanter og ledere skrev, både til hverandre og til de forskjellige menigheter på Nord-Kalotten og USA. Brevene hadde ofte karakter av hyrdebrev eller "apostelbrev". Disse samtidsbrevene er skrevet i "samtid" og gir et godt inntrykk av hvorledes de vurderte utfordringer og konflikter, tolket på bakgrunn av begrensningene i den tids kommunikasjoner. Brevene må tolkes både ut fra subjektive og

objektive begrensninger, og kontrastert mot oppgavens tema. Min metode vil være å tolke kildene ut fra en historisk-kritisk metode.

De brevene som er interessante for oppgaven er de som sier noe om utviklingen av teologiske synspunkter, da først og fremst forståelsen av førstefødt dogmet. Videre om personstriden i de amerikanske menigheter, og hvordan dette var knyttet sammen med organiseringen av de første menigheter. De brev som de siste år er funnet fra de som deltok i stridighetene på 1870-tallet og utover, kaster nytt lys over hva som forårsaket striden, er særlig viktig.

Ved å analysere dette omfattende historiske materiale mener jeg å kunne si noe strukturelle forhold i bevegelsen; hvordan menigheten opprinnelig var organisert, herunder i USA. Videre hva som kjennetegnet forkynnelse og lærespørsmål frem til 1900 -tallet. Oppe i alt dette vil jeg også vise hvorledes personlige forhold og profesjonsstrid skapte motsetninger.

Jeg vil konsentrere fremstillingen om hovedsplittelsen i 1900 og splittelsen i 1923 mellom lyngenretningen og det som mange kaller Lundbergretningen, som egentlig tilhørte gammellæstadianerne. De som deltok den gang er borte for mange år siden, og muntlige intervjuer er derfor ikke lenger mulig. Da må man bygge på tolkninger av primært den omfattende brevlitteraturen som foreligger, og hvor nytt materiale hele tiden dukker opp. Brevlitteraturen viser også at det er to forskjellige ståsted når det gjelder vurderinger av tvistesporsmål vedrørende førstefødt dogmet.

Min fremstilling av stoffet vil preges at mitt ståsted som aktiv deltager i den lyngenlæstadianske forsamlingen, og mine tolkninger av stoffet vil nok også preges av det. Jeg har kunnet følge bevegelsen fra midten av 1950-tallet, og har snakket med alle predikanter som levde og virket på det tidspunkt og frem til i dag. Nesten alle disse hadde opplevd splittelsene omkring århundreskiftet men da tenkte jeg ikke på å skrive noen masteroppgave om deres erfaringer. Disse sto likevel i 1. og 2. generasjon etter lederne Læstadius og Raattamaa, og var derfor viktige tradisjonsbærere. Mye av stoffet fra det indre liv i den læstadianske menighet ville ikke vært mulig å innhente for folk utenfra som ikke har hatt noen tilknytning til menigheten.

Fra splittelsen i 1923 har jeg fått overlevert utsagn gjennom annenhånds kilder, som hadde snakket med folk som var til stede på det fatale møtet på Fjellstad sommeren 1923 mellom Erik Johnsen og August Lundberg.

4.5. Primær- og sekundærkilder

Kildematerialet vedrørende splittelsene innenfor den læstadianske bevegelse er meget omfattende. Av primærmateriale har vi en del brevkilder. På finsk er disse brev utgitt i fire bind (*Vanhinten Kirja I-IV*). Deler av dette materialet ble utgitt på norsk som *Brevboken av 1938* ved Daniel Josefsen fra Holandshamn og Jens Pedersen fra Balstad i Lofoten, begge tilhørende førstefødt-retningen. Denne samlingen ble senere redigert og utgitt av Johan Pietiläinen i 1966 på svensk, og deretter oversatt til norsk og utgitt av Bertheus Antonsen i Ofoten som *Brevboken av 1966*. Brevbøkene av 1938 og 1966 inkluderer mye av det samme materialet, men noe er særstoff.

I 2000 ble det utgitt en samlet utgave av Johan Raattamaas brev; *Brev och Skrivelser* (Raattamaa 2000), og i 2002 kom en samlet utgivelse av brev og skrivelser fra Tornedalspredikanten, Erkki-Antti¹² (Juhonpieti 2002). Her er et viktig materiale kommet frem i lyset. Mange av dem var kjent fra før for en svensk/norsk leserkrets.

Av eldre minnestoff må nevnes den finske presten Aatu Laitinen (1853-1923), *Minnen från Lappmarkens kristendom*, opprinnelig utgitt i 1917. Laitinen var en av de første prester som sluttet seg til bevegelsen i Tornedalen, antakelig omkring 1882.

Dermed vet vi nokså mye om vekkelsens første år, dens innhold og utbredelse, og de utfordringer de første ledere og predikanter sto overfor vedrørende etablering av nye menigheter. Når det derimot gjelder splittelsene i Nord-Amerika på slutten av 1800-tallet er kildene fragmentariske og til dels motstridene, noe avhengig av hvem som skriver. Hvis det er tilhengerne av det som senere skulle bli førstefødtretningen, fremstilles talsmenn og predikanter fra den mer evangeliske retningen, senere kjent som østretningen, som oppviglere og uskikkede. Et typisk eksempel fra USA er historien om den unge finske prest, Arthur Leopold Heidemann (1862-1928), som kom over til Calumet menighet sommeren 1890, etter å være godkjent av styret i Calumet menighet den 6.10.1889, og for øvrig anbefalt av presten Aatu Laitinen og de finske kristne, men ikke godkjent av Raattamaa som syntes han var for ung. Heidemann kom derfor over uten godkjennelse av Raattamaa men ble en særdeles viktig person i Calumet læstadianske menighet. Han ble godkjent av styret som pastor for menigheten hele 37 ganger på årsmøtet (Kulla 2009: 215).

---

¹² Erkki-Antti Juhonpieti (1814-1900). Juhonpieti er navnet på hans hjembygd. Vanligvis gikk han under navnet Erkki-Antti og vi vil derfor referere til ham med dette navnet. Andre kilder kaller ham enten "Erik Anterus" eller "Erik Andersson".

Av førstefødtretningen fremstilles han imidlertid på en særdeles negativ måte, nærmest som en landeveisrøver og oppvigler. Dette var kanskje ikke så merkelig da Heidemann ble å stå i fremste rekke i kampen mot den såkalte Takkinen-gruppen, som senere kom å utgjøre førstefødtretningen i Amerika. Det har imidlertid vært krevende å få en noenlunde samlet og objektiv fremstilling av hendelsesforløp vedrørende de amerikanske splittelser som eskalerte på 1890-tallet og fortsatt er det hull i de historiske beretninger som foreligger på svensk/norsk, for eksempel om tidsrommet fra forliket i 1893 og frem til 1910.

Om amerikansk læstadianisme er det utgitt flere arbeider i senere år. Jeg vil her nevne tekstsamlingene til Warren Hepokoski (1997 og 1999), framstillingen av de førstefødtes historie i USA (OALC 1999) og tilsvarende fra de finsk-amerikanske læstadiernes perspektiv (Foltz & Yliniemi 2005), samt Carl Kullas to historiske oversiktsverk (Kulla 2009).

Læstadius selv har ikke etterlatt seg mange brev, noen av disse brev vil bli referert i denne oppgaven. Disse brevene behandler naturlig nok ikke splittelsene. Men ellers har Læstadius etterlatt seg et rikholdig materiale. Dette tar jeg ikke med i oppgaven unntatt henvisning til dogmatiske synspunkter. Johan Raattamaas brev er nylig utgitt (Raattamaa 2000).

Så sent som i 2002 ble utgitt en samling av brev fra en annen av vekkelsens hovedpredikanter, nemlig Erkki-Anti, som var sentral for at læstadianismen fant rotfeste i den østlige delen av Tornedalen. Deler av brevsamlingen fra en annen sentral person i vekkelsens første tid, August Lundberg i Lannavaara, er tatt med i brevsamlingene fra 1966, men også i Svebaks bok, *Brever og sanger under vandringer* (Svebak 1979). Og så sent som i 1990 fremlegges en rekke nye opplysninger og brev til og fra Lundberg, basert på andre brevsamlinger (Brännström 1990).

De foreliggende brevsamlinger gir et visst grunnlag for å forklare endringene i maktforholdene mellom predikanter og ledere, og det samme gjelder uenighetene i skriftsynet og i teologiske spørsmål som etter hvert virket splittende. Gjennom dette kildemateriale kan vi også si noe om strukturelle forhold og endringer i bevegelsens tidlige fase.

Hva angår splittelsen i 1923, er primærvitnene borte, siste vitne fra Lyngen-læstadianerne døde i 2009. Fra noen få sekundærvitner har jeg likevel fått referert enkelte opplysninger om hva som skjedde på forsoningsmøtet på Fjellidal, og som kanskje kan kaste litt lys over hendelsen, i tillegg til det som fremkommer hos Andreassen. Kildematerialet her er dårlig, vi har bare et par brev fra Lundberg som noe svevende forklarer hva som skjedde på møtet, eller rettere sagt, hva som ikke skjedde. Hva Erik Johnsen mente om møtet vet vi ikke.

5. Læstadianismen: organisasjon og læreforståelse

5.1. Organisasjonsstruktur og myndighet

Jeg vil nå se på organisasjonsstrukturen i den tidlige læstadianske bevegelse. Finke & Sheitle (2009) har bidratt med nye perspektiver på organisasjonsstrukturer i religiøse bevegelser. Med organisasjonsstruktur mener Finke og Sheitle bl.a. hvordan *ressursutvekslingen* er organisert mellom de forskjellige grupper i bevegelsen og hvordan en slik organisering kan bidra til muligheten for splittelsesprosesser? Eller sagt med Wallis (1979): hvordan var midlene (*means*) fordelt utover bevegelsen og hvem hadde tilgang til disse, og hvordan kunne eventuelt alternative legitimeringsmidler etableres?

Finke & Sheitle (2009) analyserer ressursutvekslingen og fordelingen ut fra amerikanske forhold. Spørsmålet blir i hvor stor utstrekning tilsvarende teorier kan benyttes innenfor den læstadianske opprinnelige organisering? I den læstadianske menighetsstruktur fant det i liten grad sted utveksling av ressurser, økonomiske eller ideelle. Spørsmålet vil heller være hvordan åndelige og organisatoriske ressurser var fordelt i den læstadianske bevegelse.

Når man analyserer den læstadianske bevegelsens tidlige struktur hadde den en nokså lineær struktur. Eller rettere sagt; i den første vekkelsestiden var det lite struktur i det hele tatt. Bevegelsen kunne i hvert fall ikke sies å ha noen hierarkisk struktur selv om etter hvert "de eldste" i Lappmarken utgjorde et øverste råd.

Læstadianismen må sees som en typisk grasrotbevegelse som nærmest vokste frem av seg selv. En person som ble vakt kunne for eksempel ta med seg vekkelsesbudskapet til hjembygda, hvor det da ble holdt husforsamlinger. Slik spredte vekkelsen seg, ganske uorganisert. Ledelsen av den enkelte forsamling ble etter hvert de som først kom til troen, og som hadde lengst troens erfaringer. Vekkelsen ble ofte en typisk familievekkelse hvor menn og kvinner var ganske likestilt.

Mye av vekkelsen var opprinnelig knyttet til Læstadius og hans virksomhet ved misjons-skolene, en virksomhet som senere ble overtatt av Raattamaa etter Læstadius død. Roald Kristiansen skriver:

Mye av vekkelsens teologi ble på denne tiden utmeislet, inkludert lederskapsstruktur og organisasjon. Misjonsarbeidet la grunnlaget for en fremvoksende forsamlingsforståelse. Dette var nødvendig fordi det ekspansive arbeidet medførte koordineringsbehov for en virksomhet som omfattet alle tre land på Nordkalotten så vel som de læstadianske forsamlingene i Nord-Amerika (Kristiansen 2016).

Det man for øvrig må være oppmerksom på er at bevegelsen de 20 første år var en vekkelser stort sett innen det samiske miljøet i Lappmarken, inklusive svensk, finsk og norsk lappmarken. Leder i menighetene ble de som ble valgt til lesere, eventuelt kunne også husstyret utgjøre ledelsen.

Læstadius sørget for å ansette lojale lokale kateketer i skoleundervisningen for barn og ungdom og konfirmanter. Slik ble skolestua et senter for forkynnelsen av den nye lære og et viktig instrument i vekkelser. Denne formen for forkynnelser dannet mønster for senere organisering av vekkelserarbeidet (jfr. Kristiansen 2016). Dermed er det naturlig å tro at organiseringen av de første menigheter tok utgangspunkt nettopp i møtevirksomheten i skolene.

Når begynte så menighetene å få en viss organisasjon og struktur? Allerede under Læstadius levetid begynte organiseringen med et eldsteråd å ta form. Raattamaa skriver at man skal la de eldste kristne være (bli) ledere i menigheten (Brännström 1962: 188). Brännström mener at begrepet "de eldste kristne" kan stadfestes til 1870-tallets begynnelse (ibid.: 188). De eldste hadde lengst erfaring i både nådens orden og forkynnelser.

Denne løse organiseringen preger bevegelsen like til våre dager. En altfor fast organisering med styre, valg og registrering av medlemmer var og er læstadianerne på Nordkalotten imot, det oppfattes som noe verdslig som bare skaper konflikter og kommer i veien for Ånden. Under et møte i et lyngen-læstadianske møte i 2006, ble det debatt om kvinners rett til å tale i menigheten. Flertallet var imot. Andreas Esbensen konkluderte debatten ved å si: "I den kristne menighet bestemmes ikke dogmene ved demokratiske avstemminger". Mer debatt ble det ikke. Demokratiske debatt er det likevel blitt mer av de siste 10 år i denne menigheten hva angår organisasjon.

Dette viser også noe annet, i de læstadianske menigheter er det ofte karismatisk autoritet som erstatter organisering. Da lederen for Tromsømenigheten (lyngenretningen) døde i 2015, rykket den da eldste predikanten i menigheten opp som leder. Det ble hverken avholdt valg eller noe debatt om det. Tradisjonen avgjorde dette spørsmål og lederen hadde også tilstrekkelig karismatisk autoritet.

Predikantene ble sagt å stå i Kristi sted på jorden, noe som ga lederne muligheten til å legitimere sine budskap med en høyere autoritet. Denne åndelige autoritet har vedvart til denne tid i de fleste retninger. Dette var den "førstefødte menighet" slik uttrykket opprinnelig ble oppfattet som å gjelde alle de læstadianske menigheter, også de norske menigheter.

Hvordan var så makten fordelt i bevegelsen? Allerede fra den første tid var hver lokalmenighet selvstyrende men med et visst overoppsyn fra de sentrale predikanter, enten i Lappmarken eller de finske predikanter i Tornedalen. De norske menigheter som etter hvert kom til var underlagt Lappmarken og først etter bruddet i 1897 delvis styrt fra Tornedalen. De åndelige ressurser var knyttet til predikantembetet men også forsamlingsholderne hadde og har - betydelig autoritet.

Utpeking av nye predikanter ble foretatt enten lokalt eller unntaksvis fra Lappmarken. I lyngen-retningen er det i dag slik at et kandidatnavn først blir diskutert grundig av predikantrådet og man forhører seg blant folk i lokalmenigheten. Har vedkommende utvist åndelige evner, for eksempel i de utallige lærediskusjoner som finner sted etter at dagens tekst er lest? Videre: hvordan er hans moralske adferd? Er kandidaten ydmyk og ikke sta og stridig? Dette siste tillegges stor vekt og kanskje endog avgjørende vekt. Flere kandidater er vraket på dette grunnlag. I predikantrådet må det være enstemmighet om valget. På denne måten blir læretradisjonen befestet og opposisjon unngås. Derimot blir det ikke tillagt betydning om kandidaten har utmerket seg ved gode gjerninger og besøkt enker og faderløse eller de som sitter i fengsel, slik det var i oldkirkens tid.

Utpekingen av predikanter har nok vært praktisert på noenlunde tilsvarende måte i den tidlige bevegelse. Det var ingen godkjenningsordning fra Læstadius eller senere fra Raattamaa. Dermed kunne læreenheten settes på spill.

Spredningen av læreautoritet i hver lokalmenighet skulle man tro sterkt disponerte for splittelser. Og det gjorde det også. Maktsentra fantes overalt hvor det fantes en menighet av en viss størrelse. Dermed kunne man finne at lærespørsmål og religiøs praksis varierte med hvilken menighet man besøkte. Men her er et særtrekk ved den læstadianske bevegelse i forhold til mer evangelikale retninger (som pinsebevegelsen); den godkjenner ikke profeti eller tungetale eller den hellige Ånd alene som legitimasjonsmidler. Å være en karismatisk leder er ikke i seg selv nok. Hvis en leder kom med nye læresynspunkter måtte de kunne begrunnes både ut fra Skriften og "tradisjonen"; hva "de gamle" før hadde lært. Læstadianerne er skrifttroe og spesielle åndelige eller karismatiske budskap, tungetale eller "henrykkelser", sees ikke bare på med skepsis, de avvises!

Forøvrig foregikk ressursutveksling mellom menighetene ved predikantbesøk, gjerne fra nabomenigheter, mens de mer kjente predikanter kunne i reise over hele Nordkalotten, dog i samråd med den lokale ledelse og predikant. Denne praksis var organisatorisk fast praksis, og brudd på denne kutyme kunne skape konflikter, slik det gjorde ved splittelsen i Norge i 1923.

Muligheten for å lykkes med en splittelse forutsetter at fraksjonslederen har støtte av ledersjiktet blant predikanter. Blant læstadianerne kjennes det ikke til en eneste splittelse som ikke er utsprunget fra det sentrale ledersjiktet. Dette kom klart til uttrykk under splittelsen i Lyngenretningen i 1992, det ble ikke noe splittelse før de konservative grupper (Kåfjordfraksjonen) klarte å få lederen, Jaklin Sommerseth, til å snu i spørsmålet om 6 dagers læren om jordens skapelse. Hans lokale menighet truet til og med å utestenge han fra forsamlingen og låse bedehuset hvis han ikke støttet synspunktet om 6-dagers skapelsen. Jaklin var svak og sykkelig på det tidspunkt og måtte snu i synet på spørsmålet.

Splittelsen i 1923 var mulig fordi de sentrale predikanter med lederen Erik Johnsen støttet løsrivelsen. Splittelsen i 1897 mellom øst- og vestretningen utsprang også fra ledersjiktene. Et vanlig menighetsmedlem vil ikke være i stand til i tilstrekkelig grad å legitimere en splittelse, om han er aldri så mye karismatiker. Selv altså om bevegelsen manglet en hierarkisk organisasjon og at ressursene var spredt utover i menighetene, var åndelige og organisatoriske midler vanskelig tilgjengelig for eventuelle fraksjonister. Hvis man sto utenfor predikantkollegiet var det vanskelig å få tilgang til alternative legitimeringsmidler ettersom profetord, krav på karisma eller åndsautoritet ikke har tilstrekkelig legitimerings-effekt i den læstadianske bevegelse til å etablere et alternativt maktsenter.

5.2. Strukturelle særtrekk ved læstadiansk læreforståelse

Jeg har i kapitlet foran gått igjennom organisering og maktfordeling i den læstadianske bevegelse. Disse punkter adskiller seg ikke mye fra andre vekkelsesbevegelser. Mangelfull organisering er et svakt punkt i de fleste nystartede politiske og religiøse bevegelser. I den første tiden var det en rekke lærestrider og uklare organisasjonsforhold. Omkring 1870 kom læren om den førstefødte menighets prerogativer på banen. Læren om "den førstefødte menighet" kan sees som et forsøk på å samle ikke bare den organisatoriske men også den åndelige ledelse, noe som ble nødvendig med den sterke vekst menigheten fikk fra midten av 1850-tallet, etter tilbakeslaget som Kautokeinoopprøret medførte.

Men læren må samtidig sees som et unikt budskap; dette var den utvalgte menighet, sist i verdens tid. Når man så i tillegg fikk en lære om at løse- og bindenøkne kun befant seg i denne menighet, jfr. neste kapitel, står man i realiteten overfor en klar endring i lære- og organisasjonsstruktur, fra likestilte menigheter til en hierarkisk strukturert bevegelse med både den organisatoriske og åndelige makt samlet i Lappmarken.

Hvordan oppsto så læren om den førstefødte menighet? Læstadius var prest, og hadde vært det i 18 år da han fikk sin "oppvåkning". Før dette hadde Læstadius ikke hatt noen lære om den førstefødte menighet eller om løsenøklene. Læren om den førstefødte menighet representerte likevel noe nytt. Dagmar Sivertsen mener at av alle læstadianske lærespørsmål er "det intet som har skapt større innbyrdes bitterhet og strid blant læstadianerne overalt hvor de har dannet menigheter, enn Johan Raattamaas lære om den førstefødte menighet (Sivertsen 1955: 425).

I begynnelsen var denne lære ikke av en slik karakter at den kunne sies å være fraksjonsskapende, men etter hvert, fra slutten av 1870-tallet skulle det forandre seg, særlig i forbindelse med stridighetene i de læstadianske menigheter i Amerika. Uttrykket "de førstefødte" kommer fra Hebreerbrevet 12:22-23:

Nei, dere er kommet til fjellet Sion, til den levende Guds by, det himmelske Jerusalem og til ti tusener av engler, til en høytidsfeiring, til forsamlingen av de førstefødte som er oppskrevet i himmelen.

Læstadius skriver at etter at Jesus, som den førstefødte, var fart opp til Himmelen, var den sanne lære nå lagt til "den førstefødte menighet" i Lappmarken, disse var Jesu disipler, og her var den sanne kristendom oppstått i den siste tid. Brännström foretar en nøye gjennomgang av hvordan Læstadius forsto forsamlingsbegrepet. Selv om Læstadius kan sies å ha enkelte uttalelser som vitner om et ekklesiologisk syn på forsamlingen, finner ikke Brännström at han noen gang har brukt begrepet om en avgrenset geografisk bestemt forsamling i *Lappmarken* som skulle ha noen "førstefødselsrett", det vil si en åndelig avgjørelsesmyndighet overfor resten av bevegelsen (jfr. Brännström 1952: 183).

Brännström mener at selv om Læstadius ikke uttrykkelig brukte uttrykket "den førstefødtes menighet" hadde han likevel i taler brukt tilsvarende formuleringer om den utvalgte og sanne menighet, født i smerte på Nordkalotten hvor vår tids sanne troende befant seg. I denne menighet skulle binde- og løsenøklene anvendes. Dermed får menighetsbegrepet hos Læstadius likevel en ekklesiologisk betydning (ibid.: 183).

Uttrykk som "Sions berg" og "Fårehuset" er bilder som Læstadius bruker i sine prekener, og som alluderer til Hebr 12, 22-23. Et annet yndet uttrykk hos Læstadius er "vingården" eller "Faderhuset". Ellers, i brevboken fra 1966 brukes mye uttrykkene "Herrens Sion", "Sions datter", "den levende Guds stad".

Ser vi på brev og hilsener fra 1860-årene og utover, blant annet i Brevboken av 1966; en samling brev fra den første vekkelsestiden, ble uttrykket "den førstefødte menighet" først brukt som en generell benevnelse for hele bevegelsens egenart, den nye utvalgte menighet.

Det var først i 1872, i et brev av 15.7.1872 til Erkki-Anti, at Raattamaa for første gang brukte uttrykket "den førstefødte" om seg selv: "Siden jeg er den førstefødte blant mange brødre..." og sender deretter hilsener blant annet til de kristne i Pajala, og formaner de til å bestrebe seg på Åndens enhet, så kjærlighetens bånd ikke skal bryte (Brevboken av 1966:10).

Roald Kristiansen mener at årsaken til at Raattamaa i brevet fra 1872 bruker uttrykket "jeg er den førstefødte blant mange brødre" henger sammen med de da begynnende stridigheter om ledelsesmyndigheten i selve Lappmarken, ikke i USA, og kunne henge sammen med den gjentatte ulike forståelse av forholdet mellom forkynnelsen av loven og evangeliet. (Kristiansen 2016). Uttrykket "de førstefødte" sikter da ikke på menighetsmedlemmene generelt men på predikantene, hvorav Raattamaa fremholder seg som den første, og uttrykket benyttes for å forene predikanter med ulik forståelse av lovens bruk, og dermed skape enhet, mener Kristiansen.

Pekka Raittila (1982) forstår uttrykket "den førstefødte blant mange brødre" at Raattamaa her sikter til de predikantene som kom først til troen, og derfor hadde lengst erfaring i troens spørsmål. Det var derfor disse som skulle være veiledere for yngre predikanter når tvistes spørsmål i forkynnelsen dukket opp. Særlig aktuelt var dette på begynnelsen av 1870-tallet i spørsmålet om forholdet mellom en streng lovforkynnelse og en mer evangelisk forkynnelse. Samtidig skulle disse eldste fungere som veiledere overfor de nye menigheter i Amerika. Disse eldste ble da omtalt som "the First Born Elders" (ibid.).

Jeg ser først og fremst på prinsippet om Lappmarkens autoritet som et nødvendig organisatorisk og læremessig samlende begrep, en symbolbruk som kunne virke samlende og gi en felles identitet til den nå spredte bevegelse, både i Norden og Amerika, og også til enkelte menigheter som var stiftet i Russland. Begrepet var derfor etter mitt syn et forsøk på å strukturere bevegelsen i et fast organisatorisk og læremessig mønster.

I en rekke brev fremover bruker Raattamaa nå uttrykket "Den førstefødte menighet", eller også "Den førstefødte menighet i Lappmarken". I løpet av 1870-årene bruker Raattamaa ikke formuleringer som antyder at "Den førstefødte menighet i Lappmarken" er en ekskluderende betegnelse for andre menigheter innenfor bevegelsen.

I et brev av 13.6.1889 til sin sønn Pekka, som da bodde USA, forklarer Raattamaa sin forståelse av uttrykket "den førstefødte menighet". Dette var den menighet som var oppstått i Lappmarken ved Læstadius forkynnelse, dette var modermenigheten som alle menigheter måtte tilslutte seg til fordi det fantes bare en førstefødt menighet. Disse var lemmer på legemet, de kan spres verden om men de er fortsatt et lem på legemet. Menigheten er en, og menigheten er der hvor den gjenfødtes i "vårt tidsrum", ifølge Raattamaas redegjørelse til sin sønn Pekka. (Raattamaa 2000: 309, jfr også Brevboken av 1966: 147 og Sivertsen 1955: 426).

På Nordkalotten vakte læren om Lappmarkens førsterang i begynnelsen ingen strid. Det synes å ha vært oppfattet slik av de andre menigheter at Lappmarken var vår tids Jerusalem. Jeg vil hevde at læren om førstefødtogmet først ble splittende når læren ble radikalisert, på slutten av 1880-tallet. Før den tid ble uttrykket "de førstefødtes menighet" oppfattet som en betegnelse av læstadianerne selv for det unike ved den nye vekkelsen i Lappmarken, som omfattet hele Nordkalotten.

5.3 Teologiske særtrekk i læstadiansk selvforståelse

5.3.1 Forsamlingsbegrepet og læren om løsenøklene

Foruten læren om den førstefødte menighet, kom læstadianernes lære om at løsenøklene nå befant seg i denne menighet, til å profilere den opprinnelige læstadianske bevegelse slik at den samlet fremsto med et absolutt unikt budskap. Det unike ved Læstadius lære var nemlig hevdelsen av at løse- og bindenøklene nå, sist i verdens tid, var overgitt til denne nye menigheten i Lappmarken. Løsenøklene var til og med ved direkte guddommelig inngripen fratatt den lutherske ortodokse og katolske kirke og befant seg etter hvert nå i den førstefødte menighet i Lappmarken. (Brännström 1962:186)

Det har vært strid om hvem som var opphavsmannen til denne lære. Sivertsen mener at Læstadius selv er opphavsmannen til denne forståelse av løsenøklene:

Nådenøklene var først blitt fratatt pavekirken for deretter å ha blitt overlevert til Luther. Etter hvert som også denne lære ble blandet sammen med ugress og menneskelære, ble nøklene også fratatt denne menighet. Små lyspunkter oppsto ved pietistenes lære, som for eksempel Speners kamp mot forfallet innen den lutherske kirke i det 17. århundre (Sivertsen 1955: 427).

Nå har den sanne lære gjenoppstått i Lappmarken, hvor Herren på nytt er i ferd med å dyrke en vingård og sette gjerde rundt. "Det er denne menighet som nå i den siste verdens tid på

nytt har mottatt himmelrikets nøkler, og ved forkynnelsen av syndsforlatelsen lukkes himmelrikets port opp for de rette angrende syndere" (Sivertsen 1955: 427).

Brännström mener at ved slike og tilsvarende uttalelser kan det sies at Raattamaa bare fullbyrdet og konkluderte premissene som Læstadius hadde lagt. Brännström er her på linje med Sivertsen.

Ved at menigheten hevdet dette påberopte den seg i realiteten domsmyndighet, enten til å frikjenne menneskene for sine synder, eller fastholde de, og dermed føre mennesket i en unådig tilstand. Dermed fikk særlig lederne og predikantene en spesiell autoritet, som Guds stedfortredere på jord.

Læren om løsenøkklene førte til at det katolske og lutherske syn om at bare presteskapet innehadde løse- og bindenøkklene, ble forlatt av Læstadius og Raattamaa (Brännström 1962: 184) Det var nå bare den "gjenfødte menighet" i Lappmarken som hadde myndigheten til å frikjenne eller fastholde menneskene deres synder. "Det er denne troendes forsamling, som forblir samlet i et fårehus, som har himmelens nøkler" (Brännström 1962:186).

Dette kommer tidlig til uttrykk hos Læstadius:

Læstadius framhæver, hur "de kristna" genom sin pånyttfödelse kom i besittning av Anden, som gav dem makten att binda och lösa. Detta bindande och lösande skulle skje i "de kristnas" gemenskap. Så fick den ecclesiolistiska församlingsgemenskapen mycket stark betoning. Denna betoning syns vara den för framtiden mest betydelsesfulla nyheten i Laestadius juldagspredikan från 1845, som i det föregående anförts som det aktstycke, som markerar Laestadius nya praxis. Det nya främtreder sedan både direkt och i hans bildrika sätt at tala.. (Brännström 1962: 183)

Også hver gjenfødt kristen i den førstefødte menighet hadde løse- og bindenøkklene, og dermed frigjorde man seg definitivt fra det etablerte presteskap. Prestene ble dessuten ansett som falske forkynnere siden de ikke var gjenfødt av Ånden. Dermed kunne de heller ikke forløse noen fra deres synder.

Læren om den førstefødte menighet og dens nøkkelmakt, skapte på 1870-tallet ikke særlig strid i Lappmarken og menighetene i øst. Verken Erkki-Anti eller Aatu Laitinen (1853-1923) synes opprinnelig å ha engasjert seg noe særlig i denne striden (Brännström 1962: 248-249).

Men hva angår førsteføddogmet fremgår det av nye brev, i den relativt nylig publiserte brevsamlingen av Erkki-Anti (Juhonpieti 2002), at Erkki-Anti allerede på 1880-tallet var sterkt engasjert i den fremvoksende striden om førstefødt-læren.¹³

Den avslappede holdning til bevegelsens forskjellige oppdukkende lærespørsmål synes ikke å ha medført noen tegn til splittelsesvirksomhet i øst. "Man rapporterer fra Tornedalen under 1890-tallet at enigheten er god og "de kristne er i kärlek till varandra" (Brännström 1962: 290).

Som kontrast til det gode samhold i disse menighetene nevner Brännström tretthet og frafall i andre menigheter som var engasjert i de forskjellige stridigheter vedrørende førsteføddogmet og løsenøkne. Mens man i Lappmarken stred med førsteføddogmet og nøkkelmakten, fant man i den østlige del av Tornedalen og i Lannavaara en mer evangelisk holdning, og man la mindre vekt på subtile forståelser av forsamlingsbegrepet. Erkki-Anti hadde gitt uttrykk for at i den sanne menighet vil det alltid oppstå splittelser ved at den onde blander inn sin sed, så det eneste man kunne gjøre var å fortsette å preke evangeliet (Brännström 1962: 289).

En av de kjente predikanter fra Tornedalen, Johan Rautio (1849-1931), har en uttalelse om forståelsen av førstefødt-begrepet som er mye sitert i litteraturen, og som på pregnant måte profilerer førstefødtlæren:

Somliga säger, att evangelium har kommit från Lappland, andra säger, att det har kommit från Kittilä, en tredje grupp säger, att det är kommet från Gällivare och en fjärde, att det är kommet från Finland. Men vi Guds barn säger också i dag, att evangelium har kommit från himmelen (Brännström 1962: 284 note 8).

Vi ser her to forskjellige forståelser av førstefødt-begrepet, en tradisjonell forståelse; de førstefødte som betegnelse for de utvalgte, både de som lever og de som allerede har nådd målet, dvs. en eskatologisk forståelse, og en radikal forståelse som de utvalgtes menighet i Lappmarken, det vil si en klar forsamlings- og embetsforståelse (Brännström 1962: 255). Førstefødt-begrepet kunne derfor brukes av begge "fløyer". I den første forståelse brukte Erkki-Anti begrepet noen ganger, men man var i østretningen klar også over at i Gällivareområdet ble uttrykket brukt i en annen radikal betydning (ibid.: 254).

Ut fra det som er dokumentert ovenfor stilte østretningen seg opprinnelig ikke direkte avvisende til førstefødt-dogmet, og ved begynnelsen av 1890-tallet var dette fortsatt ikke et

---

¹³ Utover på 1880-tallet støttet Erkki-Antti aktivt Johan Takkinens (1838-1892) radikale syn på førsteføddogmet jfr. hans brev til Takkinen av 21.05.1885, 11.2.1886 og 13.09.1886 (Juhonpieti 2002).

spørsmål som i seg selv splittet menighetene selv om de vektla dette begrepet forskjellig. Raattamaa gikk aktivt inn for den førstefødte menighets styringsrett og frem til midten av 1890-tallet kunne det anees naturlig at Lappmarkens menighet fikk denne ledelsesmyndighet for å unngå fraksjonsdannelser. Dette var ikke noen presserende problemstilling siden østretningen i Tornedalen ikke hevdet en slik rett over resten av bevegelsen.

5.3.2 Læren om offentlig bekjennelse av syndene.

Et annet unikt trekk ved den tidlige forkynnelse innenfor hele bevegelsen, var læren om at syndene skulle offentlig bekjennes i menigheten. Man skulle ikke bare bekjenne aktuelle synder, men også tidligere synder som man jo skulle tro var tilgitt og etter kristen teologi; senket ned i "glemselens hav" eller "nådens hav".

Læstadius hadde opprinnelig lært at for å få forlatelse for syndene var det ikke nok med anger, syndene måtte bekjennes offentlig i den kristne forsamling før man kunne motta absolusjonen. Denne lære ble etterhvert blant en del menigheter utvidet til at syndene uavlatelig skulle bekjennes. Dette kravet viste seg etter hvert umulig å opprettholde. På predikantmøtet i Torneådalen, Alkula i 1872, hvor mer enn hundre finske og svenske predikanter og et par tusen tilhørere møtte, ble man enige i å gå bort fra den offentlige bekjennelse, det var nok at man bekjente sine siste synder overfor en av predikantene (Westeson 1922: 35).

Kravet om syndsbekjennelse ble praktisert forskjellig, i hovedsak gikk de fleste inn for at bekjennelse av gamle synder var unødvendig siden de jo allerede var forlatt, derimot var det en betingelse for tilgivelse at skjulte og hemmelige synder ble bekjent. Uoppgjorte synder, som ikke var bekjent, kunne lede til at du mistet den levende tro uten selv å vite om det,

Uansett skulle man bekjenne de forsettlige synder som var begått siden sist man "skriftet", og man skulle skrifte onde tanker om sin neste og be vedkommende om tilgivelse. Senere lærte en del predikanter fra den førstefødte retning at hvis man ikke bekjente sine synder i de førstefødtes menighet ble de heller ikke ansett tilgitt av Gud fordi løse- og bindenøkklene kun var lagt til den førstefødte menighet i Lappmarken.

Spørsmålet om bekjennelse av syndene i menigheten ble et av de spørsmål som medvirket til å skape strid i bevegelsen (Hepokoski 1997: 5). Den finsk predikanten Johan Takkinen hadde lært på stevnet i Alkula, Finland, i 1875, at det var en betingelse for syndsforlatelse at syndene ble offentlig bekjent men han ble irettesatt av Raattamaa. Takkinen måtte aksepterte

at han hadde lært galt men dette holdt ikke lenge fordi han skiftet synspunkt igjen da han ble utsendt til Amerika og begynte å lære der.

Dette ble det strid om og nå ser man tegnene til den første virkelige fraksjonering i Calumetmenigheten. Takkinen mente at de som ikke delte hans dogmatiske syn på førstefødtmenigheten ikke var rett omvendte kristne og hadde feil Ånd. I striden ble kravet om offentlig syndsbekjennelse et disiplinerende middel for Takkinen.

I boken *History of living Christianity in America* (OALC 1999), kommer kravet til anger og offentlig bekjennelse tydelig frem i Takkinens omtale av to personer som kom fra Finland. Henry Berg omkring 1878-79, og John Mullo i 1880. De godtok ikke Takkinens krav om offentlig skrifte og bekjennelse. Dette ble da omtalt som at de ikke ville la seg disiplinere av Takkinen og de førstefødte: "They could not stand to hear rebuke (refs) or repentance (anger) preached for their hearts were hardened" (ibid.: 26). I Tromsø by holdt kravet om offentlig bekjennelse seg frem til 1885: "I forsamlingen, for Læreren, de Eldste og Menigheten, skal hver synd bekjendes og avbedes" (Sivertsen 1955: 358).

Som vi ser hadde den læstadianske retning nå fått en rekke kontroversielle lærepunkter, og som også skapte motstand fra Kirken, ikke bare i Sverige men over hele Nordkalotten og senere i Amerika. Disse konfliktmekanismer var til stede hele tiden i bevegelsen, og kunne på ethvert tidspunkt ha potensiale til å utløse splittelser.

5.3.3 Lovforkynnelsen

Det fjerde særtrekk ved den læstadianske forkynnelse, var hvordan loven og "forbedringsgjøringen" skulle forkynnes, og om man også skulle forkynne loven for de allerede omvendte.

Læstadius forståelse av nøkkelmakten, sammen med hans harde lovforkynnelse, vakte tidlig strid, også innenfor bevegelsen. Allerede i 1849, angående spørsmålet om nøkkelmaktens anvendelse, kommer det frem i en preken av Læstadius at det hadde vært røster innen vekkelsen som hadde tatt til orde for en mer evangelisk forkynnelse. Læstadius avslo, han mente at det i menigheten (Pajala) var så mange sorgløse og nådetyver at det trengtes en skarp forkynnelse, selv om det også fantes mange kristne i forsamlingen (jfr. Brännström 1962:205)

Striden ble etter hvert kjent utenom Pajala. Sognepresten J.F. Liljeblad, som var blitt tilhenger av bevegelsen omkring 1848, gir i 1850 uttrykk for at Læstadius harde lovforkynnelse var i ferd med å forstyrre eller ødelegge vekkelsen (Brännström 1962: 205).

Men etter hvert endret Læstadius sin vekkelsesforkynnelse; siden folk nå var blitt mer mottakelig for evangeliet fordi loven hadde vært prekt så lenge, kunne lovforkynnelsen dempes ned, erklærte Læstadius. Loven hadde nå gjort sin forberedende virkning. Man måtte i hvert tilfelle se an menigheten og hva slags forkynnelse den trengte, uttalte Læstadius. (ibid.:207), og han nedtonte også helvetesforkynnelsen, som hadde gått for langt blant en del predikanter. Disse ble kjent som "knyttnevepredikanter" (ibid.:204).

Etter hvert nedtonte Læstadius også betydningen av rørelsen, særlig den som skulle gå forut for nådetilsigelsen. Disse læretilpasninger, som i økonomisk teori kan sees som en tilpasning til markedet, gjorde forkynnelsen mer akseptabel.

Raattamaa hadde fryktet at ekspansjonen østover mot Finland kunne føre til splittelser. Allerede på begynnelsen av 1850-tallet gir han uttrykk for mistenksomhet mot den "lette" evangeliske lære som kom østfra. Dette gjaldt både Heikki Parkajoki, som ifølge Læstadius forkynner evangeliet for "kreti og pleti", og Erkki-Anti (Brännström 1962: 210). Erkki-Anti tilhørte antakelig opprinnelig den Wiklundske vekkelse, det samme gjaldt også Parka-Heiki. Begge tilhørte derfor en vekkelsestradisjon med en mer evangelisk forkynnelse, som skulle komme til å prege østbevegelsen (Brännström 1962: 209).

Man kan således konstatere et det var forskjell i synet på lovens bruk mellom øst- og vestretningen. Det kan sies at østretningen holdt seg til Raattamaas forkynnelse, mens vestretningen ble eksponent for den harde og loviske forkynnelse etter Læstadius. Spørsmålet gikk altså på hvor dogmatisk læren skulle være. Dette stridsspørsmål har flere ment var det som forårsaket den senere splittelsen (Hasselberg 1935: 288). Hasselberg skriver videre:

De förra [østlæstadianerne] representera den evangeliska riktning, som iaugurerades av Johan Raattama, medan de senare [vestlæstadianerne] utgöra en mera trogen avspiegling av Læstadii egen religiösa personlighet och fullfölja hans lagiska förkunnelse, varför de ock betrakta sig som Læstadii åadliga arvtagare och klandra östlæstadianerna för deras avvikelser från den ursprungliga lärotypen (Hasselberg 1935:288).

Hasselberg mener også at vest-retningen har beholdt mer av lærefaderens pessimistiske menneskeoppfatning. Han refererer også et utsagn fra August Lundberg om at vestlæstadianerne har "upptagit alla missriktningar och skevheter, som under årtiondena framkommit inom læstadianismen" (Hasselberg 1935:289). Han mener de førstefødtes predikanter førte et grovt skyts, særlig mot de som overtrådte det 6. bud. Det er nå for øvrig en tradisjon

fortsatt innenfor læstadianismen. Som en kvinne innenfor tromslæstadianerne nylig uttrykte det overfor en av dagens predikanter: Finnes det ingen andre synder enn hor?

På 1870-tallet ble det fra både prester og fra enkelte predikanter, blant annet Erkki-Anti, Isak Huhtasari, Carl Petter Knuuti med flere, satt i gang et reformarbeid av bevegelsens forkynnelse som man nå synes var blitt for streng og fordømmende og sekterisk, herunder også praksisen med løsenøkene. Lovforkynnelsen og løsenøkene mener forøvrig Brännström var de vesentligste forhold som utløste splittelsen i Amerika. Av de prester som kom med i bevegelsen på femtitallet var blant annet prosten Albert Heikel. Senere, antakelig på slutten av 1860-tallet kom også Per Olof Grape til (Brännström 1962:229) og da kom også presten Karl Albert Heikel med, sønn til Albert Heikel.

Det reformarbeid som var satt i gang av disse predikanter og prester, karakteriseres av Brännström slik:

Dessa mäns betydelse för den laestadianske själavårdens utveckling har varit mycket djupgående. Den största innsatsen ligger säkerligen deri, at de har torgfört den laestadianska tradisjonen i en medvetet luthersk interpretasjon, som gjorde det ursprungliga radikale draget i laestadianismen mindre främtredande (Brännström 1962:228).

Som nevnt foran under teoridelen antar flere forskere at en dogmatisk bevegelse er mindre utsatt for splittelser enn pluralistiske bevegelser. Dette ser ikke ut for å stemme hva angår læstadianismen men for læstadianismen kommer flere markante strukturelle forhold i tillegg.

6 De historiske splittelsene og deres mulige årsak

6.1 Amerika og de tidlige splittelsene

Jeg går nå over og ser på ekspansjon som splittelsesårsak. Man kan se på ekspansjon på to måter, enten historisk eller som resultat av en ekspansiv forkynnelse, det vil si en strukturell egenskap ved forkynnelsen. Jeg tolker ekspansjon som et uttrykk for misjonsforkynnelse. Men samtidig kan man si at vekkelsen neppe ville kommet til Amerika uten at utvandringen hadde funnet sted.

Ekspansjonen vestover, over havet til Amerika, skulle stille bevegelsen overfor nye organisatoriske problemer som tidligere ikke var kjent. Den menighetsstruktur som var kjent fra hjemmemenighetene på Nordkalotten og som innvandrerne brakte med seg til Amerika, skulle vise seg å ikke fungere under nye forhold og med en ny og annerledes lovgivning. Dette skulle forårsake langvarig personstrid i migrantmenighetene. Denne striden er ikke særlig godt beskrevet i norsk eller svensk litteratur da det for en stor del har vært svært lite kildelitteratur å holde seg til, og den kildelitteratur som har foreligget har vært fragmentarisk og unøyaktig, ofte bestemt ut fra forfatterens sympatier eller antipatier i forhold til deres tilknytning til vest- eller østretningen. En del viktig litteratur foreligger dessuten bare på finsk, og derfor vanskelig tilgjengelig med mindre en behersker språket. I de senere år er det imidlertid kommet viktig ny amerikansk litteratur, som veid mot eldre litteratur kan gi et historisk mer riktig bilde av årsaksforholdet til splittelsene og de enkelte aktørers rolle i dette drama.

Det største problemet for de finske, og for så vidt også for de norske innvandrerne til USA, var mangelen på en statskirke som de nyankomne læstadianere kunne forholde seg til. I Finland, Sverige og Norge var læstadianerne medlemmer av statskirken, og Læstadius hadde gått imot å skille seg ut fra statskirken. I Amerika måtte den enkelte menighet organiseres som et religiøst samfunn etter å ha søkt de amerikanske myndigheter og fått godkjenning som eget kirkesamfunn. Menigheten måtte da velge både et styre og en leder. Spørsmålet i menighetene ble nå om denne lederen også skulle være å forstå som prest, for hvem skulle ellers ivareta oppgaver knyttet til ritualene dåp, konfirmasjon, nattverd, vigsel og begravelse når det ikke fantes noen statskirke i nærheten (Foltz & Yliniemi 2005: 158).

Nøyaktig når striden begynte er vanskelig å fastslå, men allerede på begynnelsen av 1870-tallet var diskusjonene i full gang i om ledelsesform, knyttet til den først opprettede menighet i det nye landet, i Calumet, Michigan, som ble etablert i 1873.

Utvandringen av nordmenn, svensker og finlendere hadde startet allerede på begynnelsen av 1860-tallet. Mange kom over via Vadsø og Hammerfest. Under nødsårene i 1866-68 vokste emigrasjonsstrømmen sterkt, mange av disse var læstadianere (Brännström 1962: 158). De sluttet seg først til den skandinaviske evangelisk-luthersk forsamling i Quincy, Michigan, knyttet til Augustanasynoden som var forbundet med den svenske kirken. Menigheten i Quincy ble etablert i 1860. Her var også mange nordmenn med, deriblant en norsk prest, Henrik Rørnes fra Skjervøy.

Omkring 1870 begynte imidlertid de finsk-norske læstadianere å holde egne forsamlinger, ledet av en svensk-finne, Antti Vitikka, (Boreman 1954:158) Årsaken til at man etablerte sin egen forsamling var at man var misfornøyd med prestenes forkynnelse som var på svensk eller norsk, noe som førte til at de finske læstadianerne følte seg diskriminert. Videre mente presten at deler av den læstadianske lære avvek fra Luthers lære, noe som særlig angikk rørelsens uttrykksformer. For en tid ble flere læstadianere utelukket fra nattverden av Henrik Rørnes (Foltz & Yliniemi 2005: 158). Språkproblemene bidro til at vanskelighetene ble akutte. Svenskene og nordmennene forsto hverandre, mens finnene ble stående utenfor. I tillegg hadde mange vanskelig for å lære seg engelsk slik at man manglet et felles språk for kommunikasjon.

Den foreløpige lederen av forsamlingen ble dermed Antti Vitikka som talte både svensk og finsk. Menigheten vokste fort og Vitikka sendte beskjed til sin venn, finlenderen Solomon Korteniemi, om å komme over å hjelpe han. Korteniemi bodde da i Hammerfest hvor han ventet på høvelig utreise til USA. I Hammerfest hadde han allerede grunnlagt en læstadiansk forsamling men skapte strid der også slik han tidligere hadde gjort hjemme i Ylitornio. Korteniemi grep da denne sjansen og reiste fra Hammerfest over til Amerika, antakelig i 1871.

Korteniemi ble valgt som leder for menigheten og fikk den registrert som eget kirkesamfunn under navnet *The Solomon Korteniemi Lutheran Apostolic Society* den 11. januar 1873 (Brännström 1962: 232). 119 menn undertegnet søknaden. I tillegg kom kvinner og barn, så menigheten var allerede ved grunnleggelsen ganske stor. I samme tidsrom, i 1872, ble den andre finsk norske læstadianske menighet opprettet i Cokato, Minnesota, med Isak Barberg som pastor.

Korteniemi ledet menigheten med fast hånd og var forkynner av førstefødtogmet og offentlig bekjennelse av syndene. Når nye emigranter fra Nordkalotten ankom og sluttet seg til menigheten, ble de nærmest forhørt om sin lojalitet til Lappmarken. Misnøyen med Korteniemis styre fikk etter hvert store konsekvenser for mange- Det ble sagt at i stedet for kirkebesøk ble det heller barbesøk. Finlenderne fant seg ikke i denne jernjustis (OALC 1999: 24).

Det har vært en del uenighet i litteraturen i synet på Korteniemi. Noen har fremstilt han som en fredsæl person, men etter en gjennomgåelse av de forskjellige kilder konkluderer Brännström med at Korteniemi var en "särling och en revolutionär" i læstadiansk sammenheng (Brännström 1962:233). Mange anså Korteniemi som en herskesyk og mistenksom person som i større grad enn Raattamaa krevde absolutt lydighet av medlemmene. Også de amerikanske førstefødte forfatterne av *History of living Christianity* (OALC 1999), omtaler Korteniemi som preget av maktsyke og mangel på selverkjennelse. Ifølge dem var Korteniemi bare "halvt omvendt", slik de mente også var tilfellet med læstadianerpresten Liljeblad i Finland. En del mente dessuten at Korteniemi var skyldig i å misbruke alkohol endog under møtene (ibid.: 24).

Elmer Yliniemi hevder i sin artikkel "The Impact of Immigration" (Folck & Yliniemi 2005: 155) at striden om Korteniemi startet straks menigheten var offisielt godkjent som kirkesamfunn, og at disse stridighetene ikke så mye gikk på person som på hvordan kirkesamfunnet burde organiseres, hvordan gudstjenesten skulle foregå, om man skulle følge det kjente statskirkelige mønsteret fra Norden, samt hvilken posisjon skulle lederen skulle ha – om han var å betrakte som lekmann eller som prest.

Korteniemi hadde prøvd å skape en mellomform mellom de statskirkelige gudstjenesteformer man var fortrolig med fra hjemlandet, og de der kjente forsamlingstradisjoner med lesing, bønn og salmesang. Denne syntesen skapte strid, sier Yliniemi, på samme måte som i Cocato da menigheten der ble organisert i 1872 med pastor Barberg som leder (Foltz & Yliniemi 2005: 159).

Nå kommer for første gang spørsmålet om Lappmarkens autoritet frem i dagen. Korteniemi støttet egentlig førstefødtogmet, men inntok nå det standpunkt, som var nytt i relasjon til lojaliteten til Lappmarkens eldste, at i hans amerikanske menighet klarte de seg godt på egen hånd. Korteniemi mente at de ikke hadde behov for å få tilsendt predikanter fra Lappmarken ettersom den lokale menighet hadde både sakramentene og den Hellige Ånd (Brännström

1962: 234). Dette standpunktet foruroliget Raattamaa, som ut fra sin tidligere befatning med Kortenieniemi var redd for splittelsesvirksomhet.

Etter hvert møtte Kortenieniemi mye motstand, særlig fra dem som ønsket å være lojale overfor Lappmarkens predikanter og Raattamaa i særdeleshet. Predikanten Henrik (Heikki) Parkajoki ble i 1875 sendt fra Lappmarken over til USA for å megle. Hans meklingsarbeid resulterte i en foreløpig fredsordning. Parkajoki forkynte fred og forlikelse sies det, og gemyttene roet seg for en tid. Det første halvåret ble hans taler mottatt med stor tilfredshet og han ble hyllet som selve fredsbudet, men snart snudde forholdene. Parkajoki var selv ikke forberedt på de harde stridigheter som eksisterte innad i menigheten. Feilen han tydeligvis gjorde, var at han lot Kortenieniemi fortsette som leder, på tilsvarende måte som lederen Isak Barberg i Cocato hadde fått lov til å fortsette som leder. Da Parkajoki og hans reisefølge Aapo Tapani dro tilbake til Nord-Sverige, gikk hele fredsordningen i grus.

Raattamaa og de eldste hadde hele tiden vært holdt løpende orientert om utviklingen i Calumet. Raattamaa mente Parkajoki hadde vært altfor svak og ettergivende overfor "bråkmakerne" og var lite fornøyd med utfallet av hans fredsmegling ved at både Kortenieniemi og Barberg i Cocato fikk fortsette som ledere. Parka-Heikki hadde ikke gått til kjernen av problemene, ble det sagt, han hadde bare ufortrødent forkynt evangeliet, på samme måte som han tidligere hadde gjort i Nord-Finland da det var oppstått lærestrid der, og for så vidt lyktes med det. Raattamaa mente at Parkajoki ikke hadde sterkt nok fremholdt førstefødtogmet i sin forkynnelse i Calumet (Brännström 1962: 235).

På et nytt brev, som ikke er bevart, fra Starka og Ruonavara, svarer imidlertid Raattamaa i brev av 25. oktober 1877 (Pietiläinen 1966: 53). Av brevet fremgår det at Raattamaa ikke helt forstår situasjonen for de nye amerikanske menigheter og har dessuten fått feil opplysninger av Starka, nemlig at den nye menigheten var beredt til å bryte med den førstefødte forsamling i Lappmarken. Raattamaa har tydeligvis ikke forstått at de nye ledere måtte prøve å finne gudstjenesteformer som var en mellomting mellom hjemlandets forsamlingsmøter og gudstjenestene med ordinerte prester (Foltz & Yliniemi 2005: 159)-

I 1877 dro så en ny predikant til USA for å megle, Johan Takkinen. Han ankom Calumet høsten 1877. Takkinen gjorde kort prosess med utbryterne og avsatte høsten 1878 lederen for opposisjonen, Kortenieniemi, men først etter at denne angivelig hadde gjort bedring og "repented" offentlig – om enn noe motvillig, som det ble sagt. Det ble også sagt at Kortenieniemi "levde i kjødet." Takkinen tok deretter selv over som pastor høsten 1878 (OALC 1999:112).

Etter at Korteniemi var avsatt ble navnet på menigheten i 1879 forandret fra "Salomon Korteniemi Lutheran Society" til "Finnish Apostolic Lutheran Congregation" ved et vedtak i menigheten den 22. april 1879 hvor 116 medlemmer var tilstede. Det ser ut for at alle stemte for navneendringen. (Foltz & Yliniemi 2005: 173).

Under Takkinens ledelse ble gudstjenesteformene nå noe forenklet i forhold til tidligere, tydeligvis for å unngå den kritikk som hadde vært rettet mot Korteniemi; at han agerte som prest og messet og resiterte under gudstjenesten. Den mest betydningsfulle forandring var en forenklet liturgi i forhold til den man fant i den finske kirke håndboken. Å stå under trosbekjennelsen ble avskaffet, likeså kneling under lesingen av syndsbekjennelsen. Likeså ble nattverdsritualet forenklet, korsing og edsavleggelse ble fjernet. Gudstjenesten besto da vesentlig av bønn, salmesang og prediken, nærmest slik som i en vanlig gudstjeneste, men forsamlingsmøtet kunne ofte vare opp til 2 timer med lange prekener (ibid.: 161).

I et brev til Takkinen skriver Raattamaa den 10. juni 1878:

I have already written that in my view the church in Minnesota is organized correctly in that both of the Sacraments belongs to the congregation and not only to ordained pastors [...]. You have Luther's and Læstadius' sermons as we do, so that Solomon Korteniemi or other lay preachers do not need to chant (the liturgy) or outline their sermon but use mission letters, as did the apostles (ibid.: 162).

Takkinen var en talentfull taler og reiste rundt til en rekke stater og forkynte, og organiserte konfirmantundervisning. Etter amerikansk lov ble han godkjent både som pastor (*minister*) for menigheten, og helt til 1883 var han den eneste leder og predikant som var offisielt godkjent som vigselsmann, mens andre ledere (som ikke var pastorer) var godkjent for å lede gudstjenester, forrette dåp og bryllup. Men hjemme i Finland/Sverige ble gyldigheten av vigslar, dåp og sakramenter et nytt tema for diskusjon: var de gyldige når ikke en prest hadde utført dem?

For å unngå nye stridigheter begynte også Takkinen å "avhøre" nye troende som kom over fra Finland for å forsikre seg om deres lojalitet til ledelsen i Lappmarken og om de var rett omvendt, samt om de på grundig måte hadde bekjent alle sine synder, gamle så vel som nye, og om de elsket de eldste i Lappmarken (Hepokoski 1997: 31). Raattamaa var meget fornøyd med den opprenskningen Takkinen fikk til og det organiserte arbeid som han fikk gjennomført i menighetene i USA. Helt til Takkinen døde fikk han uforbeholden støtte av de eldste i Lappmarken.

Takkinen gikk etter hvert for langt, han endret nå trosbekjennelsen til bruk for undervisningen av konfirmanter, og lærte at Jesus for ned til helvete før han var blitt

korsfestet. I helvete skulle Jesus angivelig forkynne for de fordømte sjeler. Misnøyen med Takkinen fortsatte dermed, og de læstadianske prester hjemme i Finland gikk sterkt imot denne forandringen av trosbekjennelsen (ibid.: 163).

Også Takkinen kunne opptre som en autoritær leder, og ble beskyldt for å være det. En rekke klagebrev ble på nytt sendt til Raattamaa med anmodning om å sende over nye predikanter. En ny predikant ble sendt over i 1882, Juhani Lumijärvi, men snart ble folk misfornøyde da de oppdaget at han også forkynte læren om den førstefødte menighet og troskap til Lappmarkens eldste. Det ble sagt at folk ble så rasende at de tvang han omgående å reise tilbake (OALC 1999:25). Dermed fortsatte Takkinen som leder.

Korteniemi for sin del slo seg ikke til ro med at han var blitt avsatt av Takkinen. Han dannet en egen opposisjonsgruppe og etablerte denne etter hvert som en selvstendig menighet, "Finnish Society for the Advancement of Public Education", senere kjent som "hallistene" fordi de holdt møtene i en hall som de bygde i 1885. Hallistene beskyldte nå motparten, Takkinen-menigheten, for å være "papister", dvs at de sto for en katolsk-lignende dyrkelse av "de eldste" i Lappmarken som om de var å oppfatte som en slags lappmarkens "paver" (ibid.: 28). Dannelsen av en egen menighet var akkurat det Raattamaa hadde fryktet dersom Korteniemi ble avsatt. Selv om denne gruppen skilte seg ut og dannet sin egen menighet fortsatte likevel diskusjonene i Calumetmenigheten. Hepokoski sier at de fortsatte stridighetene skyldtes den autoritære lederstilen til Takkinen (ibid.: 1999: 33).

Etter mange bestrebelsler fra begge sider ble det i 1885 oppnådd forsoning mellom de stridende fløyer og tilgivelse ble gjensidig proklamert mellom partene etter et besøk av predikantene Jacob Voulet og Pekka Raattamaa, sønnen til Johan Raattamaa (ibid.: 33). Freden skulle imidlertid ikke vare lenge og nokså raskt gjenoppsto stridighetene. I årene fremover fortsatte meglingen mellom de forskjellige fraksjoner.

I 1888 kom den respekterte finske predikanten Eliel Juhola i 1888 til Calumet og fikk lov til å preke. Han må ha prekt godt for etter en tid sies det at alle stridigheter var opphørt, og til og med hallistene kom tilbake. Alle ble nå "blandet i den samme gode jord" (ibid.: 33). Det er uklart når hallistene sluttet seg til hovedmenigheten igjen. Det kan ha vært i 1888, men i hvert fall var hallistene tilbake i 1890 (ibid.: 34). Hvorvidt dette er rett, er noe tvilsomt. Sannsynligvis fortsatte de som egen gruppe. De amerikanske kildene er uklare på dette punkt.

Folk i menigheten var nå lei de stadige stridighetene og i Calumet ble man nå enig om å samle seg om en annen predikant enn Johan Takkinen. Det ble den finske predikanten Juhani Roanpää. Deretter ble Takkinen avsatt ved et vedtak på årsmøtet i Calumet menigheten 23. desember 1888, en avgjørelse som Takkinen ble rasende over. Brännström hevder at Takkinen ble avsatt ved en kupplignende avstemming. Forfatterne av *History of living Christianity*, dvs. de førstefødte, støtter denne fremstilling. Det ble sagt at av 135 betalende medlemmer var det bare 6 som var til stede på årsmøtet som først hadde vært utsatt for så å bli berammet på nytt samme dag, noe de færreste medlemmer fikk med seg (OALC 1999: 28). Det er uklart om denne fremstillingen av årsmøtets gyldighet er korrekt.

Takkinen og en del menighetsmedlemmer gikk nå til det oppsiktsvekkende skritt å anlegge søksmål mot menigheten for de verdslige domstoler, noe som ble ansett uhørt blant de læstadianske troende. Dette skulle komme til å koste Takkinen dyrt. Han tapte ikke bare rettssaken, men også sitt omdømme og den tidligere ubetingede støtten han hadde hatt blant forsamlingens eldste.

Raattamaa reagerte sterkt imot avsettelsen av Takkinen. I et brev fra Raattamaa av 23. februar 1889 til Olli Koskamo, refser han menighetene i Norge og Amerika for at de utvelger seg lærere "ur de meningsskiljaktigas hop ". Raattamaa oppmuntrer samtidig i brevet "sanningens framhjälpare i Norge, från Vadsø till Ofoten", og ber dem fatte mot (Pietiläinen 1966: 86).

Partene i konfliktene i USA beskyldte nå hverandre gjensidig for å ha gjort urett og mente at det var motparten som skulle gjøre anger og bot. Forskjellige predikanter kommer stadig til og maner til forsoning, men dette hjelper lite. Predikantene kommer tvert imot etter kort tid med gjensidige angrep på hverandre. Det er nå klart at det dreier seg om to fløyer. Det er ingen lokal ledelsesautoritet som sisteinstans og derfor fortsetter striden.

Sommeren 1890 sendes presten Arthur Heideman til Calumetmenigheten, for å erstatte Roanpää som prest, noe det hadde vært forhandlinger lenge mellom menigheten og Raattamaa (Brännström 1962: 268). Brännström antar at ved innsettelsen av Heideman, kom førstefødttilhengerne i mindretall og ble den tapende part.

Omsider, den 1.mars 1891 ble det holdt et nytt møte i Calumetkirken hvor de besluttet seg for å søke forsoning med Takkinen-gruppen. Men nå mente Takkinen at dette ikke hadde noen hensikt og satte like godt i gang høsten 1891 med å bygge en ny kirke like overfor gaten der Calumetkirken lå. Denne menigheten kalte Takkinen for "Finnish Laestadian Lutheran

Sunday School and Mission Society." Senere ble ordet "Old" tilføyd betegnelsen etter pålegg fra Raattamaa og endret til "Old Finnish Apostolic Lutheran Congregation". Navnet ble noen år senere forkortet til "Old Apostolic Lutheran Church" som i dag er det navnet som betegner de amerikanske førstefødtes kirke.

Men nå kom begge forsamlinger, både Calumetkirken og Takkinen-gruppen, overens om å holde et felles møte for å bilegge uoverensstemmelsene. Vedtaket vakte stor glede i menighetene, berettes det. Man øynet nå muligheten for endelig forsoning. 53 av de ledende predikanter og menighetsmedlemmer skrev under, også Heideman, som hadde vært kritisk til teksten i forliket.

Da gjorde Takkinen et skjebnesvangert valg. Han dro høsten 1891 sammen med sin reisekamerat, Olli Matoniemi, tilbake til Lappmarken for å redegjøre for situasjonen i Calumet og søke deres støtte. Takkinens reise vakte forargelse hos begge forsamlinger (retninger) og de skriver begge brev om saken til Raattamaa og beklager seg over Takkinens handlemåte (Hepokoski 1997: 35). Takkinengruppen skriver i brev av 10. nov. 1891:

Beloved brother Takkinen has received a commision to Europe from a small group. And our wish would be that brother Takkinen would return from Europe, preaching reconciliation, because we who love Takkinen in America have been greatly grieved by Takkinen's current trip to Europe, for we had the intention that brother Takkinen would participate with us in the voice of reconciliation, in accordance with the advice of the elders (Hepokoski 1997: 35).

Disse brevene må ha gjort inntrykk på Raattamaa og de eldste for etter at Takkinen var kommet tilbake til Sverige og hadde konferert med de eldste kommer en overraskende beslutning; 14. desember 1891 skriver Raattamaa til Amerika og godkjenner forsoningsvedtaket i Calumet.

Dette var et klart nederlag for Takkinen. Brevet får i tillegg en påskrift fra Takkinen og Matoniemi hvor de ber om tilgivelse fra brødrene i USA, og tilgir samtidig disse (ibid.: 35). Den 11. februar 1892 skriver Takkinen fra Kittilä sitt siste brev til Calumet. Han sier at kristendommen både i Amerika og Europa er dyrebar, men Jesu disipler møter motvinder både her og der: "Men det er vår trøst, att Jesus är i samma båt som hans egna" (Pietiläinen 1966: 97). Takkinen skriver videre: "Vi reser herifrån till Lannavaara den 28 i denne månad, och om Gud tilstäder det, och vi är friska, vänder vi tillbaka hem i slutet av mars".

Takkinen hadde planlagt å reise fra Kittilä til Lannavaara den 28. februar, altså 17 dager senere, men slik gikk det ikke, for den 13 februar 1892 dør Takkinen av lungebetennelse, knapt 54 år gammel. Matoniemi ble også syk og sengeliggende, men overlevde og returnerte

til USA om våren 1892. Takkinens etterfølgere ber deretter i et brev, offentliggjort i *Siionin Sanomat* i mai 1892, om tilgivelse for at de hadde prøvd å trekke Calumet menighet inn for en verdslig domstol (Hepokoski 1997: 35).

Når jeg går så grundig inn på historiske detaljer om forsoningsprosessen er det fordi det både historisk og religionsvitenskapelig har interesse å få klarlagt de kompliserte årsaksforhold som ledet frem til den endelige splittelse blant læstadianerne i USA.

Som vi har sett så langt, vakte førstefødtforkynnelsen tidlig strid, og et ser ut for at denne utløste et sett av reaksjoner som vokste under de uklare og uvante organisasjonsforhold i Amerika. Det ble stadig oppnådd forlik, men etter en stund var man tilbake til det gamle. Jeg vil nå se på om det kunne være noe ved forkynnelsen som trigget uenigheten mellom partene.

6.2 Splittelsene i Lappmarken

6.2.1 Purnuperioden

I et brev av 24. februar 1892 fra Raattamaa oppfordrer han igjen finsk-amerikanerne til forlik på begge sider; striden må opphøre nå, mener han. I et nytt brev fra Lannavaara av 6. mars 1892, skriver Raattamaa at Jonas Purnu blir sendt til USA for å fortsette meglingen. På nytt oppfordrer de eldste til "oavlatelig syndsforlatelse". Men i en etterskrift på brevet fremgår også at menigheten i Calumet har byttet navn, noe de eldste motsetter seg og skriver: "De førstføddeas församling önskar därför at ni bibehåller det gamle navnet og tillägger ordet "Gamla" så at församlingens namn blir "Gamla Finske Apostolisk-Lutherska Församling" (Raattamaa 2000: 361). Jonas Purnu reiser i løpet av våren 1892 til USA og begynner en ivrig reise- og forliksvirksomhet.

Raattamaa prøver fortsatt å få til forlik. Den 23. mai 1893 skriver Raattamaa igjen til Purnu, Matoniemi, Koller m.fl og tilskynder alle parter til å preke forsoning på samme måte i Amerika som i Europa gjennom "forsoningsblodets kraft" (ibid.: 383). Denne forsoningspreken som Raattamaa og de eldste nå i lang hadde oppfordret til, ser endelig ut til å bære frukt for det ble avholdt et nytt forlikelsesmøte i Calumet, Michigan, den 22. september 1893.

Etter lange drøftelser kom alle fraksjoner frem til enighet og en felles erklæring blir underskrevet av 53 ledere og predikanter, som sendes til lederne i Europa. Det heter der:

Vi bröder i Amerika, predikanter och sändemän, har i Herrens namn samlats från många platser och stater, ända från Stilla havskysten, hit till Calumet, och med oss de äldste, Jonas J. Purnu och Jöns Mäntyvaara. Vi har inför hela församlingen samtalat om stridigheterna i Amerika, vilka har varat så länge och åstadkommit så stor smärta och sorg bland uppriktiga

själar i vår kristendom, både i Amerika och Europa. Vi har försonats i Jesu namn och bett varandra om förlåtelse och förlåtit varandra enligt Herrens bud och efter Kristi lära [...] (Pietilainen 1966: 105).

Av brevet fremgår, som tidligere nevnt, at det var etablert to kirker i Calumet, den opprinnelige Calumetmenigheten og Takkinen-gruppen, disse menigheter skulle foreløpig opprettholdes, med turvis besøk av predikanter, men med felles nattverd med prest, inntil man kom frem til en ny omforent organisering med en felles menighet.

Jonas Purnu hadde altså tilsynelatende lyktes med sin reise, i motsetning til Takkinen og Parkajoki, og han fikk stor anerkjennelse for sitt forsoningsarbeid. Han reiser tilbake til Sverige i slutten av 1893 og inntok nå en sentral posisjon blant de eldste i Gällivare.

6.2.2. Radikaliseringen av førstefødtogmet

Det ser altså nå ut som om det endelig er skapt fred og forsoning mellom de forskjellige gruppene. Men nå trer en ny aktør inn i markedet, nemlig Henrik Koller som opprinnelig var innvandret fra Skjervøy.

Henrik Koller ansees å ha vært en av de førende i Calumet når det gjelder å radikalisere førstefødtogmet, allerede fra da han i begynte i 1891 å utgi sitt blad, *Siionin Sanomat*. Om Kollers virksomhet skriver Brännström:

Begreppet "de förstföddas församling" når i Kollers tidsskrift en tyngd og et djup, som tidligere är ukända. Det saknas inte i de där publicerade breven uttryck för en vörnad, som gränsar til tilbedjan, när man talar om denna "församling" (Brännström 1962: 269).

Gjennom dette tidsskrift spres disse tanker til Sverige, selv om man tidligere hadde sett tendenser til slike tanker også lokalt. Jonas Purnu hadde for eksempel forfektet i flere brev før sin avreise til Amerika i 1892, en klar lære om forrangen til de førstefødtes forsamling, en lære som ble ytterligere radikalisert når han kom tilbake fra USA hvor han tydeligvis hadde vært under påvirkning av Koller (Brännström 1962: 277). Fra 1895 finner man at læren om de førstefødtes forsamling har fått en læremessig betydning som en av frelseslærens grunnordninger (ibid.: 278).

Erkki-Anti tok som nevnt etter hvert en avvisende holdning til hele førstefødtogmet, og dogmet om at løse- og bindenøkklene bare befant seg innenfor de førstefødtes menighet (ibid.: 289). Etter 1890 konsentrerte Erkki-Antti seg mer om sitt hyrdeembete for de troende i øst i Tornedalen, hvor de eldste allerede på et tidlig tidspunkt hadde vært kritisk til Takkinen-linjen (Juhonpieti 2002: 165).

På begynnelsen av 1890 – tallet skrev Raattamaa en rekke brev til Takkinen m.fl. og gir Takkinen hele tiden full støtte. Det betenkelige er imidlertid at Raattamaa nå begynner å omtale den førstefødte menighet i mer og mer ekklesiologiske vendinger; det er i den førstefødte menighet løsenøkklene finnes, og der de sanne kristne samles. De som ikke støtter opp om dette synspunkt refses av Raattamaa for sektvirksomhet. I et brev av 15. juni 1891 til Purnu m.fl. skriver for eksempel Raattamaa om hva som er den førstefødte menighet, det vil si spørsmålet om hvilken forsamling som er den rette:

På detta svarar vi, att det är de förstföddas församling, som först fötts genom Guds kraft i svenska Lappmarken, vidare i Gellivare församling, i Torneå, vidare vid Munioälvens stränder och i Pajala och Tarendö församlingar. Detta är de förstföddas församling, vilkas namn är skrivna i himmelen (Raattamaa 2000: 343).

Men noen setninger senere nevner han også Norge, det fremstår imidlertid som uklart om han også mener dette er de førstefødtes forsamling, han ordlegger seg slik at de førstefødtes menighet bare finnes i Lappmarken og omegn.

I senere brev til Amerika støtter han opp om Takkinen og de som er til felles med hans syn på den førstefødte forsamling, jfr Raattamaas brev til Takkinen m.fl av 14. november 1891 (ibid.: 351). Han støtter her at Takkinens tilhengere bygger eget bedehus etter at Takkinen ble avsatt som leder, jfr også Raatamass brev til Olli Mationiemi av 25. november 1891 (ibid.: 352). I et nytt brev til Amerika av 14. desember 1891 fortsetter Raattamaa ensidig å støtte Takkinen og angriper de som vil forkaste de førstefødtes råd helt og holdent (ibid.: 354).

De samme synspunkter gjentas i Raattamaas brev av 3. januar 1892 til Erkki og Matlena Närâ (ibid.: 356). Om Takkinen skriver han at han har samme mening som dem at Takkinen kommer til å forbli i Åndens enhet,

i de förstföddas församling, som i vår tid är den rätta församlingen, som är född med smärta, först i svenska Lappmarken, i vilken församling himmelrikets nycklar finnes, där synderna förlåts och där man blir befriad från lagens anklagelse" (ibid.: 356).

Først etter at det ble oppnådd forsoning i Calumet inntar Raattamaa en mer forsonlig holdning, og omtaler ikke de førstefødtes menighet på samme måte som før. I et brev til blant annet Koller m.fl., dat 16/2 1893 klandrer han til og med Koller for tydeligvis å fortsette med fraksjonsstriden. (Ibid.380) Disse formaninger fortsetter han med i en rekke brev i 1893 og utover, og synes å nedtone begrepet "de førstefødtes forsamling".

Men et brev skiller seg ut. I et brev som Raattamaa skriver 20. desember 1894 til en rekke førstefødte ledere i USA, ser vi at førstefødtbegrepet igjen er teologisert og har fått en dypere mening enn bare spørsmålet om ledelsesmyndigheten. Han skriver:

Men, så som Jesus är född i Betlehems stall, på samma sätt har den levande kristendomen i vår tid blivit född i den ringe svenska Lappmarken, som är de förstföddas församling, vilkas namn är skrivne i himmelen (ibid.: 403).

Videre heter det:

Således, kära bröder och systrar, har ni kommit genom den blodröda dörren, Herren Jesus, till de förstföddas församling, vilka förstfödda först har fötts i den svenska Lappmarken. Inte såager ja, att gamla kristna är bättre än de yngre, men i den rätta församlingen är de ändå, de, som kommit till andens enhet med de förstföddas församling, i vilken församling alla synder förlåts och man blir befriad från lagens anklagelse genom Lammets blod. Amen (Raattamaa 2000:403).

Noe har tydeligvis skjedd ettersom førstefødtbegrepet på nytt aktualiseres. Det er tydelig at læren igjen har fått en klar ekklesiologisk betydning, det er bare i denne menighet i "Svenska Lappmarken" det finnes sann kristendom, og bare de menigheter som står i åndelig forening med denne menighet er rette kristne.

Blant lyngelæstadianerne har de gamle predikantene hevdet at dette brevet ikke har vært skrevet av Raattamaa selv, men av hans sekretær, Mathilda Fogman. Det er kjent at hun gjennom lang tid skrev hans brev, etter hvert mer og mer selvstendig, og Raattamaa var på 90-tallet betydelig svekket av alderdom slik at han stolte på sin sekretær.

Brännström dokumenterer at flere brev fra Raattamaa som omhandlet førstefødtbegrepet, ble forfalsket av Takkinen-tilhengerne i Calumet. Dette mener Brännström gjaldt brev så langt tilbake som til 1885 (Brännström 1962: 240). Endringene er tydelige mener han, og har en gjennomgående tendens til å formulere førstefødtbegrepet mer radikalt enn det Raattamaa selv ga uttrykk for. Raattamaa brukte uttrykket allerede fra 1850-tallet, men da som uttrykk for den eskatologiske tenkte forsamling av de troende skriver Brännström (ibid.: 240).

Når Brännström skriver at Raattamaa ikke har anvendt førstefødtbegrepet i ekklesiologisk betydning etter 1885, er jo dette en nokså tvilsom påstand ut fra min gjennomgåelse av alle aktuelle brev som omtaler striden i USA, selv om man ev ser bort fra brevet av 20. desember 1894.¹⁴

---

¹⁴ For en mer utførlig redegjørelse og analyse av brevet, som 2 år senere (1896) ble publisert i ovennevnte blad, se Brännström (1962: 295f) hvor han mener Purnu påberoper seg at hans uttalelser egentlig stammer fra samtaler med Raattamaa, blant annet i sitt syn på prestene. I et brev til Takkinen skriver Raattamaa den 10. juni

Utover 1890-tallet skal det skje noe som ytterligere spisser konflikten. 1895 regnes som et vannskille for bevegelsen. Det som skjedde var at Purnu skjerpet læren om loven og bedringsgjøringen overfor de troende i forsamlingen, "dette for at Herrens skare skal holdes forsamlet, i de førstefødtes menighet" (ibid.: 293). Dette skulle skje på den måten at de kristne gjennom loven skulle "predikes" frem til forsamlingens lærere og der i den troende forsamlings nærvær bekjenne sine synder og motta avløsning. Hensikten var at man gjennom nøkkelmakten skulle holde de troende samlet og bundet til sine lærere. Botsprekenen skulle i forsamlingen drive folk til syndsbejennelse. Deretter kommer løsenøkkelen til anvendelse "så att Herrens skara förblir samlad och i Andens gemenskap, i gemenskap med de förstföddes församling", jfr brev fra Purnu til Matoniemi 25. juli 1897 (ibid.: 1962: 293).

Man står her overfor en meget streng forsamlingstukt, hvor løse- og bindenøkkelen skulle disiplinere medlemmene i et felles syn både på lærespørsmål og synet på Lappmarkens menighet overhøyhet. Midt på 1890-tallet kom det til offentlige sammenstøt i menighetene om disse spørsmål og mange menighetsmedlemmer trakk seg tilbake fra forsamlingene.

Læren om bedringsgjøringen og innskjerpingen av lovforkynnelsen ser altså ut for å ha drevet partene lenger fra hverandre. Førstefødtlæren var etter min mening ikke splittende i utgangspunktet. Det var radikaliserings som skapte splittelse.

6.2.3 Profesjonskampen i Lappmarken

Men i dette bildet finner vi et femte strukturelt forhold som kan disponere for splittelser, nemlig det Finke & Scheitle (2009) kaller graden av profesjonalisert ledelse: om "the powerholders" eller hvorvidt nøkkelpersonene i bevegelsen innehas av profesjonelle aktører.

Som andre forskere også har trukket frem vil en sentral profesjonell ledelse sterkt redusere muligheten for at eventuelle lokale ledere lykkes med å samle tilstrekkelig støtte i en fraksjonsvirksomhet. En sentral ledelse vil raskt kunne rykke ut og dempe konflikter. Dessuten Sentralt ansatte teologer styres dessuten fra hovedkontoret, og de rammene de opererer innenfor vil sterkt redusere muligheten for en vellykket fraksjonsvirksomhet lokalt.

1878: "I have already written that in my view the church in Minnesota is organized correctly in that both of the Sacraments belongs to the congregation and not only to ordained pastors [...]. You have Luther's and Læstadius' sermons as we do, so that Solomon Korteniemi or other lay preachers do not need to chant (the liturgy) or outline their sermon but use mission letters, as did the apostles" (ibid.: 162).

I en sentralisert organisasjon vil det etter hvert bygges opp et administrativt byråkrati, som også vil ha hånd om utdannelsen av prester, men også godkjenning av legfolk som forkynnere. Lojaliteten vil da gjerne være knyttet til den sentrale ledelse, som styrer de økonomiske ressurser. Dette vil i sterk grad føre til at skisma utsettes og eventuelle tvistepunkter til slutt utvannes så mye at skisma unngås (Lewis & Lewis 2009: 22).

Spørsmålet om graden av profesjonalisert ledelse dukker nå opp i bevegelsen med full tyngde, men med motsatt fortegn. Det som utløste tvisten var spørsmålet om bevegelsens holdning til prester. Purnu hadde i en rekke brev gitt uttrykk for at prestenes utdanning ikke kvalifiserte dem for deres oppgaver; å være ledere for en læstadiansk legmannsforsamling, blant annet i et brev til før nevnte Olof Matoniemi av 7. juli 1895 og trykt i *Siionin Sanomat* samme år. Det heter der at prestene har ansett det feil "att vi lekmän och enkelt folk har med kraft förkunnat bättring och syndernas förlåtelse för alla, och derfor har vi så litet förtroende till de prästerna" (Brännström 1962: 295).

Purnu tok sterkt avstand fra at bevegelsen skulle slippe til prester i ledelsen av menighetene, prester var pr definisjon ikke gjenfødt, og deres lærdom sperret for Åndens lys. At både Paulus og Luther var betydelige teologer, ble bortforklart, de henviste i stedet til at Jesus var en alminnelig mann fra allmuen, uten utdanning, sønn av en snekker.

Nå må det imidlertid sies at Raattamaa tidligere hadde nørt opp om striden om prestene. I en rekke brev til Takkinen, Koller og Purnu går han til angrep på prestene, jfr brev av 16. august 1891 til Takkinen, hvor han skriver:

Jag hör ur "Siionin Sanomat", att broder Takkinen ännu har stor församling, trots att prästerna, som är utbildade på universitetet, har upptänts att splittra lekmannaförsamlingen, i det att de sår ut kivets och partisinnets frön, ja även så att de upviglar folk mot de predikanter, som i kalla skogen med Herren Sebaots kraft har arbetat och upptänt kristendomens eld, med eldtändernes, Herrens Jesu kraft" (Raattamaa 2000: 345).

Tilsvarende negative omtaler av prestene kan man finne i flere brev. De prester det her er snakk om er læstadianerprestene. Brevet fra Purnu til Matoniemi ble sirkulert og senere publisert igjen i 1897. Når brevet offentliggjøres igjen i 1897m har antakelig dette å gjøre med det de skjerpede forhold som har vokst frem mellom Tornedalens predikanter, Lundberg

og prestene Grape og Laitinen på den ene siden, og Lappmarkens lekpredikanter på den andre siden.¹⁵

I en artikkel om "Sektterismen og Antikrist" advarer Lundberg mot en sektteristisk og antikristelig ånd, som djevelen kan ta i sin tjeneste. Lundberg angriper deretter redaktøren for tidsskriftet "Sions Tidende" (1898), Henry Koller i Calumet, og ber om at Gud må rense hans hjerte med et blodig bad, slik at lovens (Sinais) ånd skulle opphøre og at det mer forsonende bilde fra Golgata skulle skinne frem (Brännström 1962: 283). Lundberg fikk mer rett enn han kunne ane, Koller ble snart arbeidsløs og husløs, mistet navn og ære, og måtte til sist livnære seg ved å reise rundt på gårdene og ta forefallende arbeid mot kost og losji, til han døde i 1935. Han ga imidlertid ikke opp troen, om natten like før han døde kunne vertsfolket høre han be: "Lord, humble my heart" (OALC 1999: 92).

Lundberg støttet nå opp om den kritikken som presten Grape tidligere hadde kommet med mot Lappmarkspredikantene. Lundberg var på det tidspunkt regnet som en av lederne blant læstadianerne. Prester og predikanter i Tornedalen og Lannavaara blir stående samlet mot predikantene i Lappmarken og Gällivare.

Frontene blir enda klarere etter at lokalavisen i Tornedalen, *Haaparannenlethi*, våren 1897 hadde publisert en rekke anonyme artikler som angrep "småpredikantene" fra Lappmarken som ble beskyldt for misunnelse og at det var derfor disse "småpredikanter" særlig angrep prestene Grape og Laitinen (Brännström 1962: 298). Man antok at det var Lundberg som sto bak disse skriviene.

På stormøtet i Lannavaara i 1897 fant den ledende læstadianerpresten Grape seg nå nødt til å refse noen av de yngre predikantene fra Gällivare og Jukkasjärvi for deres loviske og sektteriske tale, som kunne drive folk til fortvilelse. En slik forkynnelse mente han gikk langt utover det Raattamaa noen gang hadde gitt uttrykk for, selv om også han kunne være lovisk i sine taler.

Predikantene fra Lappmarken godtok imidlertid ikke denne refs fra Grape, tvert imot mente de at formaningen var et uttrykk for at de (prestene)ville "forderve den levende kristendom" (ibid.: 294). Purnu kunne heller ikke akseptere denne læretukt fra Grapes side. Han ble av

---

¹⁵ Pastor og predikant August Lundberg kom med i den læstadianske bevegelsen omkring 1885. Han var da ansatt av prinsesse Eugenie for å fremme misjonen blant samene på Nordkalotten, med base i Lannavaara. Lundberg ble derfor leder for den såkalte Lannavaaramisjonen. Utover på 1890-tallet engasjerte han seg sterkt i førstefødtetriden, og kalte den papistisk vranglære og en dømmende ikke-evangelisk retning.

mange ansett som kronprins i bevegelsen. Det Purnu nå gjør skal stake ut kursen frem til det endelige bruddet. Purnu angriper nemlig prestene, dvs. Grape, for at de ikke vil forbli i "Åndens fellesskap", det vil utlagt si at de øyensynlig har til hensikt å bygge seg sin egen åndsmakt, opp mot lekmannsforsamlingen som er bygd på Åndens innsikt, ikke boklig lærdom, jfr, Purnus uttalelser i brev til Koller sommeren 1895 (ibid.: 294).

En annen kilde, historikeren Carl Edquist, forteller at Purnu nå angrep de finske "kamerater", prestene, fordi de aldri var rett kommet inn i menigheten av de "første fødte", det vil si ikke rett omvendt, og at de har trampet på de førstefødte predikanter og "korrumpert" kristenheten med sine skriverier", artikler som Laitinen hadde stått for (Hepokoski 1997:36).

Beskyldningene var grove. Latinen og hans forbundsfeller besluttet å refse Purnu offentlig på neste dags stormøte. August Lundberg forlangte da på møtet et klart svar fra hver enkelt førstefødtepredikant på om pastorene Grape og Laitinen hadde kommet på "rett måte" inn i Guds menighet, og om de var sanne forkynnere og hyrder? Stilt overfor dette utspill bekreftet både Raattamaa og de andre eldste fra Gällivare, inkludert Purnu, at prestene Grape og Laitinen var sanne og gjenfødte kristne og forkynnere. Hele opptrinnet må ha opplevdes opprivende for Raattamaa.

På dette svarte Lundberg likevel at noen løy, og ga nå Purnu en advarsel på vegne av menigheten, og sa at det var farlig å lyve for den Hellige Ånd (ibid.: 36)- Sterkere ordbruk kunne man knapt bruke i forsamlingen. Denne refsen tålte ikke lappmarkens predikanter, det opplevdes som ydmykende å bli refset offentlig i forsamlingen, av predikanter som til og med var kommet til senere, og som enkelte mente ikke var kommet "rett inn", og som ikke engang tilhørte Lappmarkens menighet.

Etter dette skjedde det endelige bruddet mellom øst- og vestretningen. 1897 ble derfor siste året predikantene fra førstefødtretningen deltok på stormøtet i Lannavaara. Etter dette hadde man med to selvstendig retninger å gjøre. Splittelsen ble åpenbar da de to retninger i 1900 holdt separate forsamlinger i Svappavaara. Det er vanlig å anse dette årstallet som den endelige splittelsen.

Splittelsesprosessen blant læstadianerne inneholder de fleste splittelseelementer som religionsforskere har identifisert; teologiske uoverensstemmelser, religiøs praksis, personkonflikter, ledelsesproblemer, strukturelle forhold, og, som om ikke dette var nok; etterfølgerproblemet.

6.2.4 Etterfølgerproblemet

Etter at Raattamaa døde i 1899, hevdet nå Purnu og hans tilhengere at Raattamma på det før nevnte møte i Lanavarra, Vittangi, 1897, hadde lagt hendene på hodet til Purnu og utnevnt han til sin etterfølger. Forholdene rundt denne velsignelsen er imidlertid uklare, og hvilke ord som ble brukt. Østretningen har bestridt at det fant sted noen håndspåleggelse av Purnu.

De førstefødte hevder at suksesjonsoverføringen hadde tilstrekkelig notoritet, og den ble nedtegnet i et brev til redaktør Johan Kieri, Amerika fra de eldste i Gällivare:

And as Raattamaa said even the last time in Vittangi, while laying his hands on Jonas Purnu, "Now we are leaving this entire government and office with you, for you are the one we have found faithful to take care of and show concern for all the congregations so that the Lord's flock would remain united, as I have done together with the congregations of the firstborn" (brev av 10. desember 1901, fra Israel Nattavaara, i Hepokoski 1997: 37).

Predikantene fra Østretningen hevder at de hverken så eller hørte at Raattamaa hadde lagt hendene på Purnu eller velsignet han, eller at ordene han ev brukte ved anledningen, som ikke ble nedskrevet straks eller ord for ord, kunne være slik å forstå at de dermed overførte myndigheten til Purnu. Kildene spriker her, og det er umulig å si hva som er rett (Hepokoski 1997: 38).

Etter mitt skjønn ville det neppe hjulpet med tilstrekkelig notoritet omkring karisma-overføringen, konfliktene som dukket opp på møtet med de harde beskyldninger om løgn fra Purnus side, gjorde det videre samarbeide umulig. Purnu ville aldri blitt akseptert av den samlede bevegelse som Raattamaas etterfølger. Purnu døde ikke mange år etterpå, i 1902.

Representanter for de to fraksjoner møttes likevel i Gällivare i 1901, da østretningen holdt møte i Gällivare. Da vestretningens predikanter fikk vite om møtet møtte de også frem. Dette møtet ble senere kalt for "røversynoden" av de førstefødte fordi Gällivare var deres hjemmeområde, og da skulle ikke andre predikanter fra andre geografiske områder arrangere møter i der.

På dette tidspunkt hadde Jonas Purnu overtatt ledelsen av bevegelsen. Presten Appelqvist formante nå de førstefødte til å holde seg til den rene lære; det var bare en førstefødt som vi fikk frelse gjennom, og det var Jesus, og ikke en spesiell forsamling av førstefødte i Lappmarken (ibid.: 39). Det ble en lang debatt, og det ble brukt harde ord som ikke var egnet til å forlike partene. Møtet endte mer eller mindre i kaos. Sivertsen skriver at ved oppgjøret i 1901 så det ut som om førstefødtfraksjonen hadde fått dødsstøtet siden den gruppen som samlet seg om Jonas Purnus ledelse var så liten (Sivertsen 1955: 429).

Et forsøk på å forene partene ble likevel gjort i 1907 men nå møtte de "liberale" en kald skulder fra de konservative. De sistnevnte mente at det ikke var noe mer å forhandle om, Guds ord kunne ikke forhandles bort. Dermed var linjene endelig befestet, og med sin omdiskuterte forståelse av uttrykket "den førstefødte menighet", gled retningene fra hverandre mer og mer. Det var ikke mulig å reetablere de gamle relasjonsmønstre.

Det var nå reelle teologiske skillelinjer mellom partene, selv om det opprinnelig startet som organisatoriske problemer. Dette er for øvrig typisk for splittelser, i sluttfasen har man ofte glemt hva uenigheten opprinnelig besto i! Roald Kristiansen (2005: 80) skriver følgende: "I Tornedalen og Finland var man uenige i det synet på lederskapet som vokste frem blant forsamlingene i Lappmarken. Det var denne uenighet som i særlig grad lå bak splittelsen mellom vest- og østlæstadianerne". Det kan imidlertid synes som om andre teologiske skillelinjer underveis var blitt mer fremtredende.

Det er også et annet interessant spørsmål; hvorfor ble ikke læren om den førstefødte menighet opprinnelig tatt mer alvorlig av østpredikantene? Eller, hvorfor sluttet ikke østretningen seg til denne lære? En forklaring som er nærliggende er at denne retningen bestod av flere prester med teologisk utdanning, som også veiledet de leige predikanter om at dette var fremmed lære ifølge Bibelen. Jeg tror de tenkte at denne lære etter hvert ville justere seg selv, og at det først ble kritisk fra 1895 da læren ble radikalisert. Da var det for sent.

6.3 Norge: regionale fraksjonsdannelser

I denne delen av oppgaven vil jeg analysere splittelsen i 1923 mellom det man kan kalle østretningen ved August Lundberg og Lyngenretningen v/Erik Johnsen. Jeg vil ikke gå inn på splittelsen i 1903 mellom østretningen i Norge representert ved Erik Johnsen og vestretningen ved Peder Fjelldal Olsen fordi denne splittelse må sees som en refleks av splittelsen i Sverige mellom øst- og vestretningen. Heller ikke vil jeg behandle splittelsen oppe i Finnmark i 1910 mellom lyngenretningen og Altaretningen selv om denne splittelsen kan være interessant siden den synes å gå på et rent lærespørsmål, nemlig synet på dåpen.

Olaus Brännström (1990) gir en fyldig redegjørelse for de forhold som ledet frem til bruddet i 1923 mellom gammellæstadianerne og lyngenretningen, basert på den utførlige brevsamlingen som August Lundberg etterlot seg, og som må sies å gi en nøktern og balansert fremstilling av situasjonen og hendelsene forut for bruddet. Her finner man også

referert en rekke brev fra Erik Johnsen, brev som til nå har vært ukjent for bevegelsen i Norge.

Jeg skal først redegjøre for den historiske bakgrunn. Striden begynte i Norge omkring 1910 med samarbeidsproblemer mellom to predikanter, Oluf Koskamo, Tana (Huru/Brune-retningen) og Erik Johnsen, Lyngenretningen, som ennå da tilhørte østretningen. Striden synes å ha gått på personkonflikter. Koskamo hevdet blant annet at Erik Johnsen var uklar i læren, samt at han ikke var gjenfødt. Videre ble Johnsen angrepet for sin skadelige lære om dåpen.

I tillegg kom også organisasjonsproblemer ved at Lundberg ikke hadde invitert Erik Johnsen til Lannavaaramøtet i 1913 mens derimot Koskamo hadde fått invitasjon. Dette oppfattet Erik Johnsen som en tilsidesettelse, særlig ettersom det var tidlig klart at Koskamo ikke kunne delta på møtet. (Brännström 1990: 166)

Det gikk videre rykter om at ledelsen for Altalæstadianerne, i samarbeid med finske predikanter, hadde planlagt i 1913 å sende predikanter til Erik Johnsens kjerneområder. Lyngelæstadianerne oppfattet dette som utidig finsk innblanding, ja nærmest at man ble ansett som hedningeland ved at de planla å sende finske predikanter til Lyngenområdet enda "man hadde hatt kristendom i 70 år", og kalt og sendt predikanter! (Brännström 1990: 166). I tillegg hadde en kjent finsk predikant, Paulus Rantala, reist omkring i Nord-Norge i lyngelæstadianernes kjerneområder.

Koskamo ble videre beskyldt av predikanter fra lyngenretningen for å ha holdt samling i Alta i hemmelighet, uten å orientere Erik Johnsen. I fall dette var riktig var det i så fall et brudd på organisasjonsprinsippet om at predikantene fra andre menigheter ikke skulle holde møter i andre predikanter kjerneområde. Dette kunne utfordre og provosere frem brudd mellom partene.

Lundberg blir underrettet om disse hendelser, og anså forholdene som skadelige da de kunne skape splid blant menighetene. Lundberg skriver i et brev til Paulus Rantala av 2. september 1913 (Brännström 1990: 167) at han verdsetter Erik Johnsen som predikant, og at han burde vært valgt som leder for utsendingene til Lannavaaramøtet siden Koskamo var fraværende.

I brevet skriver Lundberg først noen betraktninger over forskjellen mellom Koskamo og Erik Johnsens forkynnelse: den førstnevnte var flink til å forkynne evangeliet mens sistnevnte

är vaksamhetens predikant, men båda gåvorna skulle anses dyrbara och nödvendiga i Herrens församling, om de används rätt och församlingen kunde styra predikanterna så att

de inte får bli herrar över hjorden utan, som Kristus lärde dem den siste aftonen med dem, förbli tjänare och små (Brännström 1990: 167).

To månader senere, den 8. november 1913, skriver Abraham Brobak i Narvik til Lundberg og takker for et brev han har fått fra han vedlagt en avskrift av et brev fra Rantala, men som Lundberg ved en feil også hadde sendt gjenpart av til Brobak. Abraham Brobak var en av lyngenretningens mest kjente predikanter. Dette brevet fra Rantala skulle inneholde usanne rykter om Erik Johnsen, skriver Brobak, Johnsen ble beskyldt av Rantala for å ha uklar lære, også andre personlige ikke akkurat flatterende forhold ble tatt opp om Erik Johnsens livsførsel.

Brobak mente at beskyldningene i brevet fra Rantala inneholdt usanne beskyldninger: "Vi Guds barn i Norge behöver inte Rantalas attest om Erik Johnsen. Lundberg känner oss och vi är Erik Johnsens anbefallningsbrev, som kan läsas av allea (Brännström 1990: 167).

Lundberg ble meget ulykkelig over at dette brevet fra Rantala var kommet på avveie, noe som selvsagt hadde vakt forviklinger. Lundberg sier også at det var en stor feil at Erik Johnsen ikke var valgt inn i styret for den norske grenen av vekkelsen (ibid.: 167).

Da avskriften av brevet ble kjent ble det oppstandelse! Erik Johnsen ble meget såret. Da Rantala og Mikko Turunen fra Uleåborg ankom stevnet i Lyngen sommeren 1914 fikk de en meget kjølig mottakelse av de lokale predikanter. De ble heller ikke oppfordret til å tale, selv om de hadde tolk med seg. Lundberg mener at Erik Johnsen hadde grunn til å føle seg såret.

Lundberg hadde tenkt i 1917 å besøke Honningsvåg men fikk høre at det kanskje ikke var så lurt da også Erik Johnsen hadde "interesser" der. For å unngå strid skriver nå Lundberg til Johnsen og ber om hans syn på saken. Men Erik Johnsen svarer at han gjerne ser at Lundberg reiser dit og til Hammerfest. Johnsen forklarer at disse stedene hadde forkastet Lyngenretningen og anså disses predikanter som falske lærere. Kanskje ville de heller høre på Lundberg? skriver Erik Johnsen (Brännström 1990: 170). Årsaken til at disse menigheter forkastet Johnsen skyldtes hans lære om at de udøpte barn gikk fortapt.

Reisevirksomheten til de finske predikanter i kjerneområdene til Lyngenretningen medførte forargelse hos Erik Johnsen og de lokale predikanter. Brännström mener at dette kan være en av årsakene til at det oppsto konflikter som senere førte frem til splittelsen i 1923. Men helt frem til 1920 kommer det brev fra predikanter og samlingsholdere i Lyngenretningen til Lundberg, og også fra Brobak, om å komme til Norge å forkynne. Lundberg har ikke tid. Han er opptatt med å slukke branner andre steder, samt har han et stort reiseprogram. Brobak

synes ikke å ha noen mistanker til Lundberg om at denne lærte feil om dåpen (motsatt Andreassen 2001: 89). I begynnelsen av 1920 begynner det å gå rykter at Lyngspredikantene nå beskyldte Lundberg for å føre falsk lære, dette skulle særlig gå på arvesynden og dåpen (Brännström 1990: 171).

Ryktespredningen fortsatte i årene 1920 til 23 om Lundberg, og også om hans angivelige umoralske liv. Ryktene skulle stamme fra lyngslæstadianerne. Trass i et anstrengende reiseprogram reiser Lundberg til Norge i 1921 og møter opp på en av Erik Johnsens samlinger. Under det fire dager lange møtet preker Lundberg to ganger, over kapittel 18 i Matteusevangeliet og Hebreerbrevets 12. kapittel (ibid.: 173).

Etter møtet hadde Lundberg uttrykkelig spurt menigheten om det var noen feil i hans lære men ingen hadde hatt noe å innvende. Det berettes ikke om konfrontasjoner under dette møtet, heller ikke fra Erik Johnsens side.

Begge parter er tydeligvis innstilt på å finne frem til forlikelse. På Maria bebudelsesdag i 1923 preker Lundberg og Erik Johnsen sammen igjen, i Karesuando bedehus, i flere dager. På grunn av at ryktene om Lundberg fortsatte tok Lundberg på nytt opp disse bakvaskelsene med Johnsen. Disse forhold må ha gått på påstandene om umoralsk livsførsel. Antakelig ble partene forlikte. Men i et brev fra juni 1923, fra Lundberg til Rantala, skriver Lundberg at Erik Johnsen både i Ofoten, på Fjelldal og i Harstad, hadde gjentatt påstandene om at Lundberg lærte feil og at han førte et ukristelig liv hjemme i Sverige (Brännström 1990: 175).

For å få en slutt på ryktene ber nå Abraham Brobak i Narvik om at Lundberg må komme til forsoningsmøte på Fjelldal bedehus i juli 1923. Det ble deretter avholdt forlikingsmøte mellom Johnsen og Lundberg i juli 1923 på Fjelldal i Lavangen. Her satte Johnsen frem 13 anklagepunkter mot Lundberg. På møtet ble det imidlertid rettet kritikk mot Erik Johnsen at han hadde satt i gang denne prosessen av misunnelse. Andreassen hevder i sin masteroppgave at de to da forlikte seg med hverandre hva angikk de personlige forhold. Lundberg hadde nemlig tenkt å stille Erik Johnsen for retten for de gjentatte beskyldninger Erik Johnsen kom med mot Lundberg om dennes levnet. Erik Johnsen på sin side ba om tilgivelse for at han hadde brakt videre rykter om at Lundberg hadde et uekte barn (Andreassen 2001: 89).

Andreassen hevder at lærespørsmål ikke ble tatt opp på dette møtet, at bare de private forhold ble drøftet. Dette høres lite sannsynlig ut. Høsten 2010 fikk jeg referert fra en av denne

oppgavens informanter, predikanten Oddvar Kristianssen, at han personlig hadde snakket med en kvinne som var til stede på møtet, Dagmar Tofte (død 2009) og hun fortalte at det i hovedsak var lærespørsmål som ble diskutert på dette møtet. Diskusjonene hadde foregått i en god og broderlig tone. Av lærespørsmål som ble berørt var det i hovedsak forskjellen i dåpssyn. Erik Johnsen hadde opptrådt vennlig men bestemt, det samme hadde også Lundberg gjort. Tofte skal ha opplyst at partene på møtet ble enige om at det ikke var grunnlag for fortsatt samarbeide. De skiltes på en vennlig måte. Også Brännström hevder at partene gjorde opp om lærespørsmål og at de skiltes forlikte, men uten at det ble noe brudd.¹⁶

Andreassen mener at det ikke ble noe endelig brudd på møtet fordi Lundberg etter møtet hadde tenkt om høsten å besøke læstadianerne i Lyngenområdet. Dette besøket ble det ikke noe av. Det kjennes heller ikke til at representanter fra østretningen siden besøkte kjerneområdet til lynglæstadianerne etter bruddet på Fjellidal i 1923. På den annen side var Lundberg ansatt for å forkynne blant samene og finner også i Norge så han følte seg vel egentlig nokså ubundet av et eventuelt skisma med Erik Johnsen.

Etter offentliggjøringen av brevsamlingen vet vi nå hvordan Lundberg så på forliksmøtet. I et brev av 19. august 1923 til Koskamo, skriver Lundberg at han og Johnsen bad hverandre om tilgivelse, og de bekreftet gjensidig at alt var forlatt. Møtet hadde for øvrig gått "sånn noenlunde". I sin årsberetning til Lannavaaramisjonen for 1923 skriver Lundberg: "I Fjellidal den 8. och 9. juli hade jag glädjen att få vara tillsammans med den gamla Predikant Erik Johnsen som under de sista åren mycket närmast sig 'nyväckelsen' i Finland" (Andreassen 2001: 90).

Brännström mener at forliksmøtet rensket luften mellom gammellæstadianerne og Lyngenretningen. Og her kommer Brännström med nye opplysninger om hva som skjedde senere. Ved Erik Johnsens besøk midtvinter 1923-1924 i Ofoten, hadde han ifølge informanten Jakobsen ikke spart på "*syndernes forlatelse i Jesu navn og blod*" (Brännström 1990: 175). Det kan derfor se ut for at Erik Johnsen mente det var ryddet opp i ryktene, og kanskje var ikke uenigheten i læren likevel så tungtveiende? Men det kan også ha vært av taktiske

---

¹⁶ En annen kvinne fra Erik Johnsenretningen, Ragna Fjellheim, var også til stede på møtet. Hun er referert til i skriftet, "Læstadianismen på Nordkalotten", fra predikanten Andreas Esbensen taler i Kaldfjord 22.juni 1999, men man kjenner ikke nærmere til hvordan hun forsto dette møtet. Fra en annen av dagens lyngpredikanter, er det overfor meg referert en uttalelse fra en annen kvinne som også var til stede på møtet, bare 17 år den gang. Hun fortalte at hun syntes det var "grusomt" at Erik Johnsen ikke var villig til å "tilgi" Lundberg, og dermed unngå varig splittelse. Det er imidlertid uklart om manglende tilgivelse gjaldt Lundbergs angivelige umoralske adferd eller lærespørsmål.

grunner. For når Erik Johnsen var så ivrig etter å forkynne forlatelse i "Jesu navn og blod", kan det også tenkes at Erik Johnsen ved dette prøvde å avbøte konsekvensene av det egentlig mislykkede møtet på Fjelldal, etter at folk der nede hadde vendt seg mot han? At meglingsforsøket skulle ende i en katastrofe for Lyngenretningen måtte ha kommet som en overraskelse for Erik Johnsen.

Brobak fikk et brev fire måneder etter møtet på Fjelldal i 1923 fra Lundberg, hvor han gjentar at han ble irettesatt av lyngenpredikantene. Lundberg skulle da ha vært klar over de læremessige skiller mellom han og lyngenbevegelsen, men sto fortsatt fast på sin lærdomsforståelse, og han hevdet nå at Brobak og Johnsen var falt fra troen (Andreassen 2001: 90).

Møtet sommeren 1923 på Fjelldal ser ut for å være siste gang Johnsen og Lundberg møttes. Lundbergs helse var skrøpelig og han var fullt opptatt med predikantbesøk både i Nord-Sverige og Finland. Han fortsatte årlig med å besøke de læstadianske menighetene på Lavangseidet, Sandstrand og Fjelldal og tusenvis møtte frem for å høre Lundberg tale, mens Erik Johnsen etter 1923 bare fikk noen få tilhengere igjen i dette området. Lundberg fortsatte i tillegg samarbeidet med Huru/Brune retningen i Alta. I 1930, på en ny prekenreise i Norge, blir Lundberg rammet av et kraftig hjerteanfall og dør.

Noe egentlig brudd med gammellæstadianeren hører vi altså ikke om, det som skjedde var bare at kontakten gradvis opphørte. Ut fra Lundbergs brev virker det som om han ikke lenger prioriterte å opprettholde kontakt med lyngenretningen. Det kan tenkes at Dagmar Tofte har rett i at Johnsen og Lundberg var enige om at det ikke var grunnlag for fortsatt samarbeid.

7. Splittelsenes årsaker: et forsøk på en analyse

7.1 Ekspansjon og vekstsmarter

Finke & Sheitle (2009) anfører at empiriske undersøkelser viser at bevegelsens ekspansjon er et av de forhold som sterkest øker sannsynligheten for splittelser. Vekstsmarter ytrer seg imidlertid på mange måter som jeg skal vise nedenfor.

Vekkelsen hadde sin sterkeste vekst fra om lag midten av 1850-tallet og utover på 1870-tallet. I denne vekstperioden ser vi at grunnlaget og forutsetningene for de senere splittelser blir tydeligere, gjennom lærestrid, uklar organisering og personstrid. I den følgende fremstilling av veksten på Nordkalotten og USA vil jeg peke på en rekke andre forhold som kan bidra til å forklare hva som skjer under slike prosesser.

Fra slutten av 1850-årene begynte sentrum for vekkelsen å forskyve seg østover, bort fra Lappmarken til Tornedalen, både på svensk og finsk side. Hele bygder ble omvendt og vekkelsen var sterk også i sentrumsnære strøk. Fra midten av 1860-tallet kan man si at sentrum for vekkelsen var flyttet fra Lappmarken til Tornedalen og Finland. (Juhonpieti 2002: 22) Den sentrale predikanten i vekkelsen i Tornedalen var Erkki Antti (1814-1900) fra Juhonpieti ved Pajala. Da Læstadius flyttet til Pajala i 1849 gjorde han Erkki-Antti til medhjelper og han ble etter at Læstadius døde en av de fremste medarbeiderne til Raattamaa.

Med denne vide spredning kom organisasjonens organisasjonsstruktur på spill. De lokale og nydannede småmenigheter måtte av naturlige årsaker stort sett styre seg selv og velge sine forsamlingsholdere og etter hvert predikanter. Flere av disse kunne knapt lese. Å disiplinere en slik menighet inn i et fast lære- og organisasjonsmønster var derfor svært problematisk. Dette kom til syne sterkest ved dannelsen av menighetene i Amerika.

7.2. De amerikanske splittelsene

Nybyggermenigheter vil ofte i lang tid bevare den tradisjonsmessige tilknytning til menighetene og kirken de forlot, og vil etter hvert tillegge hjemlandets religiøse praksis en egen åndelig betydning. Dette gjaldt særlig for de finske læstadianske menigheter som ofte ikke behersket annet enn finsk. (Foltz & Yliniemi 2005: 165) Finsk ble etter hvert sett på som et anvendelig språk for kommunikasjon innad i bevegelsen og fikk derved nærmest status som "hellig".

Selve immigrasjonen skapte problemer når stadig nye grupper læstadianere kom til koppergruvene i Minnesota, grupper som ofte kom fra det sydligere Finland og som brakte med seg en fremmed og avvisende holdning til autoriteten til de eldste i Lappmarken som de knapt hadde hørt om. Dette bidro til å bestyrke de grupper som allerede var avvisende til Lappmarkens lederposisjon. Immigrantene var derfor en ikke homogen gruppe og førte til at det hele tiden oppsto problemer i forhold til menighetens gamle ledelse, særlig etter masseimmigrasjonen på 1880-tallet, hvor mange kom fra Vasa og Oulu. Elmer Yliniemi mener immigrasjonen i seg selv var en viktig årsak til den vedvarende konflikten i de læstadianske menigheter i USA (ibid.).

Yliniemi trekker også frem et annet forhold, nemlig at språkproblemer og manglende utdanning blant mange av immigrantene førte til misforståelser, det oppsto klikkdannelser hvor uoverensstemmelsene relatert til organisasjonsuenheter og personlige forhold, ledet til læreuenigheter (ibid.: 167). Uoverensstemmelser oppsto for eksempel i synet på dåpen. Videre om det var den korsfestede eller oppstandne Kristus som skulle predikes. Også omkring religiøs praksis oppsto det problemer, for eksempel om predikanten skulle sitte eller stå når han talte. Videre om man skulle knele under lesing av bønner. Denne praksis var for øvrig levende så sent som på 1970-tallet i Lyngen.

Også spørsmålet om predikanten skulle preke fritt eller om det kunne aksepteres at han hadde manus når han talte vakte uenigheter. Man mente at manus var en uting, det var den Hellige Ånd som skulle stå for talen (ibid.: 169). De som skrev ned talen på forhånd ble kalt for "bread and butter"-pastorer.

Pekka Raittila (1923-1990), professor i kirkehistorie ved Universitetet i Helsinki og en kjenner av finsk læstadianisme, peker på rapporter og brev skrevet i de påfølgende år, omkring 1876, fra Parkajoki og Aapo Taipani (som var de første som var blitt sendt over til Amerika for å rydde opp) som viser at de sentrale tvistepunkter som eksisterte under deres reise til USA, ikke var direkte personstrider eller lærestrider men uenighet om den offisielle organiseringen av menigheten og måten Korteniemi forrettet gudstjenesten på (ibid.: 188).

I litteraturen om de første menigheter der borte har det tidligere ikke fremgått klart hva de opprinnelige tvistigheter besto i, noe som også kommer av mangel på samtidige kilder. Dette har altså nå forandret seg vesentlig ved at en rekke brev fra ulike forfattere i den tidlige perioden er funnet, brev som gir et mer sannferdig bilde av denne perioden (jfr. Raittila 1982). Brevene bekrefter at det ikke var lærespørsmål men kirkelig organisering og rituell praksis som var opphavet til stridighetene. Striden om Korteniemi bunnet også i at

menigheten mislikte hans litt for myndige måte å opptre på, nærmest som en prest og ikke som den legmann han var. Antakelig mente de menige medlemmer at han tok en myndighet som ikke tillå han som legmann, slik de var vant til hjemmefra hvor det var prester som forrettet barnedåp, nattverd, konfirmasjon og begravelser.

Det som dessuten vakte stadige nye stridigheter var senere ankomne predikanter til USA, som var ukjente med forholdene og organiseringen av menighetene der. De var ofte ulærde folk. Straks de ankom det forjettede land tok de i vei og prekte mot utførelsen av gudstjenesten og organiseringen, og rapporterte hjem til de eldste om maktbegjær og at menigheten hadde revet seg løs fra autoriteten til "den førstefødte menighet" (ibid.: 188, se også s.159). Korteniemi var den som fikk skylden (ibid.: 89). Raittila hevder at først fra 1877 ble forståelsen av begrepet "den førstefødte menighet" satt på spissen og fikk en langt videre fortolkning enn det på det daværende tidspunkt var grunnlag for (ibid.: 189).

Det kan ikke være synderlig tvil om at førsteføddogmet også var et forsøk på å strukturere menighetene i et fast hierarkisk ledelsesmønster, ut fra de utfordringer som oppsto i Amerika, og hvor menighetene der ble pålagt å organisere seg i henhold til amerikansk lov, med egne styrever og ledere. Det virker som om Raattamaa og kretsen rundt han ikke tok tilstrekkelig høyde for slike forhold. En organisering med eget styre, fjernt fra moderlandet, måtte selvsagt påvirke de lokale menigheters selvoppfatning av forholdet til modermenigheten i Lappland, og deres rett til selv å velge lokale ledere og predikanter. Helt til midten av 1890-tallet fortsetter Raattamaa å snakke om at menighetene i Amerika må godkjenne den førstefødte menighets autoritet, og at det ellers må utøves menighetstukt.

Henry Koller skriver i 1892 en kommentar at det ikke finnes noen annen vei til forsoning i Calumet enn underkastelse under dem som står i Åndens felleskap med "de førstaföddas församling" (Brännström 1962: 279).

Strukturelle organisasjonsmessige forhold grunnet i vekstproblemene fremtrer som de sannsynlige forklaringer til splittelsene i Amerika. Men etter at vekstproblemene var overstått, og de forskjellige fraksjoner hadde organisert seg som egne trossamfunn, fortsatte likevel stridighetene. Av de redegjørelser som ble skrevet på 1920-tallet fremgår det nå klart at årsaken til disse stridighetene fortsatt skyldtes forskjellig syn på lovforkynnelsen, og kanskje viktigst, at de førstefødte opprettholdt kravet om offentlig syndsbejelse og lydighet under den førstefødte menighet i Lappmarken (jfr. redegjørelse fra John Pollari m.fl. i Hepokoski 1997: 91f).

Fine & Scheitle (2009) mener at hvis læren blir for dogmatisk vil det i seg selv disponere for splittelser. Når læren om den førstefødte menighet og bindenøkklene ble radikaliseret fra slutten av 1880-tallet, bidro det til å stimulere eventuelle splittelsestendenser. Når i tillegg læren om menighetstukten ble skjerpet fra begynnelsen av 1890-tallet kan dette sees som den utløsende årsak til splittelsen.

7.3 Splittelsene i Lappmarken

Medvirkende til splittelsen i Lappland skyldes nok det forhold at det allerede på midten av 1860-tallet var etablert to maktsentre i bevegelsen: Lappmarken og Torneregionen. Ser vi på de to retninger i øst og i vest, adskilte de seg på flere måter, Tornemenighetene i øst hadde flere utdannede prester i ledelsen, samt den lærde legpredikant Erik-Antti. De østlige forsamlingenes ledelse var altså mer "profesjonalisert" enn Lappmarksmenighetens ledelse i vest. Vi ser at de engasjerte seg ikke så mye i førstefødtogmet, i hvert fall ikke før dogmet var blitt sterkt radikaliseret på midten av 1890-tallet. Når det da oppsto personstrid hadde østretningen alle "means" tilgjengelig for å opptre selvstendig i forhold til Lappmarken og dens predikanter. Hadde læstadianismen allerede tidlig vært strukturert hierarkisk, kunne man muligens unngått at det ble etablert to maktsentre med de konsekvenser det fikk, men her vil også regionale og kanskje nasjonale faktorer uansett ha spilt inn og påskyndet splittelsesprosesser.

Men det er noe vi har oversett når det gjelder den nærmere forståelse av begrepet dogmatisk. Inn i dette begrepet må også forstås læstadianernes nærmest unike opptatthet av begrepet "rett lære". Opptattheten av "rett lære" som forutsetning for å bli frelst har gått igjen i alle splittelser og har dominert alle debatter, senest Troms-læstadianernes splittelse i 1992. Spørsmålet om jorden var skapt bokstavelig på 6 dager var så voldsomt at den konservative retning så på dette som et trosspørsmål, avgjørende for saligheten. Bibelen må altså tolkes bokstavelig. Striden har ofte stått om slike spørsmål, skal Bibelen tolkes bokstavelig eller allegorisk/symbolsk?

Det har vært sagt at ingen kan Bibelen så godt som læstadianerne men som lekfolk og selvlærte er de ikke i stand til å håndtere en systematisk bibeltolkning. Og her mener jeg den store svakheten ligger ved bevegelsen den dag i dag. Denne mangel på elementær teologisk innsikt vil jeg i det følgende eksemplifisere ved diskusjonen om den rette gudsforståelsen slik

denne kom til uttrykk i læren om "The Three-Cubit God", eller 3-alnersguden (jfr. Hepokoski 1997).

En cubit er en gammel målestokk og utgjør lengden fra langfingerens tupp til albuen, dvs. én alen eller ca.45 cm. Spørsmålet om 3-alnersguden kom opp i 1869 i forbindelse med den store vekt bevegelsen la på boten, syndsbekjennelsen som skulle uttales til en med-troende slik at fra denne kunne motta ordet om syndenes forlatelse. Finske predikanter mente at bare den muntlige tilsigelse av syndsforlatelsen via en med-troende var botens riktige og gyldige form, Ånden virket bare gjennom det muntlige ord, ikke gjennom lesning av skriften eller ved den enkeltes bønn i Gud i enerom. Gud virket bare via et troende menneske. Gud var derfor ikke større enn et menneske, dvs. 3 alen. Hva Gud var utenom mennesket, kunne man ikke si noe om, men her i verden virket Gud bare gjennom mennesket (ibid.: 9).

Ved at det legges så sterk vekt på spørsmålet om rett lære kan man si at bevegelsen ble spesielt utsatt for konflikter. I tillegg kom at de fleste læstadianske predikanter var legfolk som manglet teologisk skolering og innsikt i hvordan forsamlinger best kunne organiseres som religiøse institusjoner. Dette fikk konsekvenser i den senere splittelsesstriden.

Menighetene, eller den opprinnelige felles bevegelse, var ikke hierarkisk oppbygd. Den organisatoriske oppbyggingen besto av en lang rekke selvstendige menigheter, uten noen felles overbygning eller struktur. Maktmidlene var dermed spredt utover i menighetene. I den enkelte menighet var læreautoriteten og maktmidlene knyttet til den enkelte predikant, sammen med leserne og "de eldste". Disse var sisteinstans i lærespørsmål og i etiske spørsmål, og de kunne under visse omstendigheter åpent i forsamlingen refse navngitte personer for umoral eller annen synd. Dette har skjedd flere ganger, også i Lyngenretningen etter krigen. Jeg er selv blitt refset flere ganger, sist på begynnelsen av 2000 tallet i Lyngen kirke for å ha vært kritisk til den ensidige Luther-lesningen.

De konklusjoner man kan trekke av fremstillingen er at den tidlige bevegelse var sterkt dogmatisk og profilerte bevegelsen som unik og enestående sist i verdens tid. Det som også var spesielt var dens *endetidsforventing*. Noe som gjenspeiles den dag i dag i forkynnelsen. Da tiden snart er nær skal man ikke blande seg med verdens hop, menighetstilhørigheten oppfattes som eksklusiv. Menigheten anser seg som spesielt utvalgt og er Kristi brud. Endetidsforventningen finner man godt uttrykt i læstadianernes sangbøker, I Sverige "Sions sanger" og blant Troms-læstadianerne. "Vekterropet".

Det ser imidlertid ikke ut for at hverken en streng dogmatisk lære eller forståelsen av seg selv som en unik bevegelse, beskyttet menigheten mot splittelser. Jeg vil hevde at årsaken til dette skyldtes endetidsforventingen; snart kom Jesus og da gjaldt det å lære rett og leve rett. Da måtte man skille seg fra de som kom med falske lærdommer eller levde et kjødelig liv, så man ikke selv skulle gå fortapt!

Ser vi på hva som i siste instans utløste splittelsen i Lappmarken var det verken læren om gudsforståelsen, bedringsgjøringen (boten) eller førsteføddogmet. Slike læredebatte hadde østretningen levd med lenge uten at dette influerte særlig på deres egen praksis. Dette kunne de nok også fortsatt med, hadde det ikke vært for at det sto et generasjonsskifte for døren med anerkjennelse av hvem som var best skikket til å føre vekkelsesarbeidet videre – og i henhold til hvilken form det burde videreføres.

Det som åpenbart var den avgjørende og utløsende årsak til bruddet var personstriden mellom de førstefødte predikanter og østretningens predikanter, og som fikk sin fulle utløsning på møtet i Lannavaara i 1897. Dette bruddet må tolkes som utslag av en profesjonskamp. Lekpredikantene i vestretningen følte sin stilling truet. At de i tillegg skulle bli offentlig refset og anklaget for løgn var nok mer enn de kunne tåle, og det til og med fra prester som de ikke anså hadde kommet på rett måte inn i menigheten.

7.4 De norske splittelsene

Nasjonale strømninger etter unionsoppløsningen i 1905 i Norge inspirerte nok til løsrivelse av Lyngenretningen. I tillegg kommer at med datidens manglende kommunikasjonsmuligheter ble lynglæstadianerne på en måte isolerte, der de bodde i de grisegrendte fjell- og fjordstrøkene mot nord. Videre kommer at etter 1923 hadde de nå egne markante ledere og en rekke selvstendig etablerte menighetskretser og et samlet predikantråd. Organisasjonsstrukturen med fjernhet til Lappmarken og mangel på sentrale felles organisasjonsledd stimulerte til selvstendigjøring, noe som også generasjonsskiftet bidro til når Raattamaa, Erkki-Antti og Ieš Pieti alle døde ved hundreårsskiftet. De viktigste karismainnehaverne var dermed borte og nå ble menigheten strukturert om lokale ledere og etter splittelsen hierarkisk oppbygd og læremyndigheten samlet om predikantrådet.

Ekspansjon kommer også her inn som en viktig splittelsesfaktor. Ved etableringen av nasjonale retninger finnes ikke lenger noe sentralt relasjonssentrum, sentrum blir nå overalt! Dermed var det fritt frem for å etablere sine stort sett selvstendige menigheter, når

Lappmarken og Tornedalen ble noe fjernt og langt borte. Dessuten kommer at nordmenn i stor utstrekning nå hadde sluttet seg til bevegelsen og den samiske tilknytningen følte fremmed. Det etniske kom mer i forgrunnen.

Niebuhr mener at tilgangen til økonomiske midler er den viktigste årsaken til en vellykket løsrivelse, (Niebuhr, 1957, referert i Wallis 1979: 124) men han peker også på en lang rekke andre faktorer så som etnisk tilhørighet og sosiale skillelinjer, mens andre har trukket frem at forskjellighet i sosial basis i seg selv disponerer for fraksjonsdannelser. Men ved den norske splittelsen, og heller ikke ved den i Lappmarken, var det spørsmål om tilgang til økonomiske midler, det viktigste var nok vinterstid å ha tilgang til kjørerain!

Et typisk trekk ved alle nettverk, også religiøse, er at nettverkets egenskaper så som tetthet og sentralisering har stor betydning for hvilke samhandlingsprosesser som kan utvikles. Det antas at jo tettere og mer sentralisert nettverket er, desto større mulighet gis for informasjonsutveksling og samordning mellom aktørene. (Grønmo 2011: 404) Etnisk og geografisk nærhet i Lyngenretningen må antas å ha styrket splittelsestendensen fra østretningen.

Når det gjelder striden i 1923 kan også et annet strukturelt forhold nevnes: det var misnøye blant de norske predikantene over de svenske medpredikantenes ovenfra- og nedholding! En av dagens luthersk-læstadianske predikanter hørte at de eldre norske predikanter ofte klaget over de svenske predikanter "herreholding" når de besøkte menighetene i Nord-Norge. De norske predikanter følte at de ble nedvurdert og sett på som halvsamer. Denne nedvurderingen synes ikke å ha vært helt ubegrunnet og ble et åpent stridsspørsmål omkring 1913.

Splittelsen i 1923 har vært forklart som læreuenighet i dåpsspørsmålet og ulik vektlegging på sakramentene og delvis lovforkynnelsen. Ser vi her på forholdet mellom Lundberg og Johnsen var det hjertelig helt til det siste. Lyngenretningen hadde i 1923 allerede lenge levd med et forskjellig syn på dåpen og helt til 1923 kalte Johnsen Lundberg for en troens broder. Dåpen kan derfor ha spilt en mindre rolle enn det som senere ble grunnlagt fra lyngelæstadianerne. Likevel er det lærestrid som påberopes fra Lyngenretningen som årsak til splittelsene i Norge. *Den rene lære* skulle forsvares.

8. Konklusjon

Det er vanskelig å utpeke en enkeltfaktor som årsak til de læstadianske splittelser. Vurderer man imidlertid forhold som manglende organisasjonsstruktur, spredt bosetting over store områder på Nordkalotten, mangel på hierarkisk organisering og legmannsperspektivet, og en dogmatisk og til tider ekstrem lære, fremtrer likevel vekstproblematikken som en viktig årsak til splittelsene i Amerika. Profesjonsstrid fremtrer som hovedårsak til splittelsen i Lappland, stimulert av en sterk dogmatisering av forkynnelsen.

Splittelsen i Norge mener jeg ikke skyldes ikke så mye nasjonale forhold eller ekspansjon, men brudd på organisasjonsfordelingen mellom de svensk/finske og norske predikantene ved at de finske/svenske predikanter ikke respekterte lyngenpredikantenes kjerneområder. Dette innbød til konflikter ved at lyngenpredikantene følte seg tilsidesatt. Da kom nasjonalitet og etnisitet på spill.

Et forhold for alle splittelser er imidlertid fremtredende, nemlig at organisasjonsstrukturen hos læstadianerne manglet en kultur for diskusjon slik at enhver debatt lett kunne føre til fraksjonering. Manglende debattkultur skjerper legmannsperspektivet. Når for eksempel Takkinen kunne gjøre et tillegg til den apostoliske trosbekjennelse er det et typisk kjennetegn hos legfolk til manglende ydmykhet overfor Skriften og tradisjonen, og forskjellig vektlegging blant læstadianerne av lærespørsmål.

Lederne blant læstadianerne både på Nord-Kalotten og i Amerika er i dag blitt mer og mer profesjonalisert og karismaen blitt institusjonalisert. Da oppnås i større grad læreenighet noe som reduserer faren for nye splittelser. Dessuten har tradisjonen overtatt for karisma og dermed får en vekkelsesbevegelse et institusjonalisert preg og nærmer seg tradisjonelle kirkesamfunn. Splittelser kan derfor sees som typisk for vekkelsesbevegelser.

Litteraturliste

- Ammermann, Nancy. 2005. "Schism" i *Encyclopedia of Religion*. Vol. 12. New York: Thomson Gale (Macmillan Reference). 2005, s. 8151-8154.
- Andersen, Kurt Tore 2007. *Den læstadianske vekkelsen i Tysfjord fra 1850 til andre verdenskrig*. Drag i Tysfjord, Báhkko, Árran.
- Andreassen, Bengt-Ove. 1997. *Splittinga i Lyngen-retninga 1992*. Mellomfagsoppgave. Tromsø: Institutt for religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Andreassen, Bengt-Ove. 2001. *Mellom Luther og Læstadius: Sjølstendiggjøringa av Lyngen-læstadianismen 1900-1948*. Hovedfagsoppgave Tromsø: Institutt for religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Brevboken av 1938: Skrifter og brever fra kristendommens eldste og predikanter m.fl. i vårt tidsrum, samt noen minnetaler*. Holandshamn: Daniel Josefsen (utgiver).
- Brevboken av 1966: Skrifter og brever fra kristendommens eldste og predikanter m.fl. i vårt tidsrum*. Beisfjord i Ofoten: Bertheus Antonsen (utgiver).
- Boreman, Per. 1954. *Læstadianismen: Fennoskandiens märkligsta väckelse och dess förhållande till kyrkan*. Stockholm: Svenska Kyrkans diakonistyrelsen (2.reviderte utgave, 1.gang utgitt 1953).
- Boreman, Per & Gustaf Dahlbäck. 1965. *Lars Levi Læstadius och hans gärning: Festskrift till hundraårsminnet av hans död den 21 februari 1861*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses bokförlag.
- Brännström, Olaus. 1962. *Den læstadianska själavårdstraditionen i Sverige under 1800-talet*. Lund: CVK Glerup.
- Brännström, Olaus. 1990. *Lannavaara-missionen och læstadianismen*. Stockholm: Almquist & Wiksell.
- Bruun, Odd-Bjarne. 1976. *En vurdering av dogmet om den førstefødte menighet innen læstadianismen med henblikk på brev boken av 1966*. Spesialavhandling. Oslo: Teologisk fakultet, Universitetet i Oslo.
- Dahlbäck, Gustaf. 1950. *Den gamla och den nya människan i Lars Levi Læstadius' teologi*. Lund: CVK Gleerup.
- Dale W. Brown. 1978. *Understanding Pietism*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans.
- Drivenes, Einar-Arne & Einar Niemi. 2000. "Også av denne verden? Etnisitet, geografi og læstadianisme mellom tradisjon og modernitet" i Nesset & Norderval 2000: 156–187.
- Edquist, Mårtha. 1922. *Lars Levi Læstadius, En kulturbild från den stora Väckelsen i Tornedalen*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses bokförlag.

- Eggen, Øyvind. 1998. *Troens bekjennere: Kontinuitet og endring i en læstadiansk menighet*. Hovedfagsoppgave. Tromsø: Institutt for sosialantropologi.
- Esbensen, Andreas. 1999. *Fra historien om læstadianismen på Nordkalotten: Lars Levi Læstadius, 200 års minne 10. januar år 2000*. [Kaldfjord: Den luthersk-læstadianske menighet].
- Esbensen, Andreas jr (red.). 2012. *Predikant og handelsmann*. Tromsø: Andreas Esbensen jr.
- Finke, Roger & Christopher P. Scheitle, "Understanding schisms: Theoretical explanations" i Lewis & Lewis 2009: 11-33.
- Foltz, Aila & Miriam Yliniemi (red.). 2005. *A Godly Heritage: Historical View of the Laestadian Revival and Development of the Apostolic Lutheran Church in America*. Aila Foltz & Miriam Yniemi. Frazee, MN.
- Furseth, Inger & Pål Repstad. 2003. *Innføring i religionssosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønmo, Sigmund. 2011. *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hasselberg, Carl. 1935. *Under Polstjärnan: Tornedalen och dess kyrkliga historia*. Uppsala: Lindblad.
- Havdal, Olaf. 1977. *Læstadianerne: fra Nordkalottens kirkehistorie*. Trondheim: Rune.
- Hepokoski, Warren H. 1997. *The Laestadian Movement: Disputes and Divisions 1861-1997*. Culpeter, VA.
- Hepokoski, Warren H. 1999. *The Laestadian Movement: Background and Testimonies*. Culpeter, VA.
- Hill, Michael. 1971. *A Sociological Yearbook of Religion in Britain. Vol. 4*. London: SCM.
- Juhonpieti, Erkki-Anti 2002. *Brev och skrivelser*. Haparanda: Biblioteca Laestadiana.
- Kristiansen, Roald (red): *"Väckelsen utan gränser": Lars Levi Læstadius og den læstadianske bevegelsen: rapport fra seminar i Pajala, Sverige, 23.-24. januar 2001*. Tromsø: Stensilserie (Universitetet i Tromsø. Institutt for religionsvitenskap) D 1502-9093 nr. 01, 2002.
- . 2005. *Samisk religion og læstadianisme*. Bergen: Fagbokforlaget.
- . 2016. "Lappmarkens kristendom og de førstefødtes menighet" i *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap*. Vol. 70 (2016) 2-3: 37-47.
- . 2008. *Læstadianerne og Haugianerne*. Upublisert manuskript.
- . 2016. "Lappmarkens kristendom og de førstefødtes menighet" i *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap*, 2-3: 37-47.
- . [u.d.]. *Kritiske perspektiver på kristen fundamentalisme*. Tilgjengelig på <http://www.love.is/roald/fundam.pdf> (lest 15.9.2017).

- Kulla, Carl A. 2009. *Historical Incidents from Laestadianism*. Brush Praerie WA: Carl A. Kulla.
- Laitinen, Aatu. 1976. *Evangeliepredikningar*, Luleå: Bokförlaget Biblioteka Laestadiana.
- . 2002. *Minnen från Lappmarkens kristendom*. Haparanda: Bokförlaget Biblioteka Laestadiana (opprinnelig utgitt på finsk 1917).
- Larsen, Rolf Inge. 2012. *Religion og fiendebilder: Læstadianismen, statskirken og kvenene 1870-1940*. Doktorgradsavhandling. Tromsø: Institutt for historie og religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Larsson, Bengt. 2002. *Lars Levi Læstadius*, Skellefteå: Artos.
- Lausten, Martin Schwarz. 2005. *Kirkehistorie: Grundtræk af Vestens kirkehistorie frå begyndelsen til midten*. Fredriksberg: Anis (1. utgave 1997).
- Læstadius, Lars Levi. 1979. *Tidsskriften Ens ropandes röst i öknen: åren 1852-54*. Bromma: Samuel W. Wettainen.
- . 1997. *Dårhushjonet: en blick i nådens ordning. Systematiskt framställd under form af betractelser öfwer själens egenskaper och tillstånd*. Skellefteå: Artos.
- Lewis, James R. & Lewis, Sarah M. (red.). 2009. *Sacred Schisms; How Religions Divide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Minde, Henry. 1997. "Læstadianisme – samisk religion for et samisk samfunn?" i Finstad, Bjørn-Petter; Lars Ivar Hansen, Henry Minde, Einar Niemi og Hallvard Tjelmeland (red.), *Stat, religion, etnisitet. Rapport frå Skibotn-konferansen 27.-29.mai 1996*. Tromsø: Senter for samiske studier. Skriftserie nr. 4, 1997.
- Myrvoll, Marit. 2010. *Bare gudsordet duger*. Doktorgradsavhandling. Tromsø: Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Tromsø.
- Niebuhr H. Richard. 1929. *Social Sources of Denominationalism*. New York: H. Holt.
- Nesset, Sigmund & Øyvind Norderval (red.). 2000. *Vekkelse og Vitenskap: Læstadius 200 år*. Tromsø: Ravnetrykk.
- OLCA [Old Apostolic Lutheran Church of America]. 1999. *History of Living Christianity in America*. Minneapolis.
- Olsen, Torjer. 2008. *Kall, skaperordning og makt: En analyse av kjønn i lyngelæstadianismen*. Doktorgradsavhandling. Tromsø: Institutt for religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Olsen, Elias & Marie Skorpa. 1963. *Taler av legpredikant Erik Johnsen m.fl*, Tromsø: Den Læstadianske menighet (1.gang utgitt 1946).
- Pietiläinen, Johan (red.). 1966. *Brevsamling från den læstadianska väckelsen: från c:a 1850-1966*. Luleå: J. Pietiläinen.

- Parson, Talcott. 1991. *The Social System*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Raattamaa, Johan. 2000. *Brev och skrivelser*. Haparana: Biblioteca Laestadiana.
- Raittila, Pekka. 1982. "The Roots and Development of the Laestadian Movement in Finland". Forelesninger holdt i Amerika 18.-19. oktober 1982, oversatt av Elmer H. Yliniemi. Tidligere publisert på <http://www.apostoliclutheran.org/>.
- Sivertsen, Dagmar 1955. *Læstadianismen i Norge*. Oslo: Land og Kirke.
- Svebak, Kåre .1974. "Tidfesting av løsenøkkelens opprinnelse" i *Tidsskrift for teologi og kirke*. Vol. 45 (1974): 1-35.
- . 1977. "Læstadianismen på 1860-tallet: utbredelse og organisering" i *Haaløyminne* (1977) 2: 523-548.
- . 1978. *Brever og sanger under vandringen*. Oslo: Luther forlag.
- . 1983. "Religiøs etnisitet- forbrødring og etnisk mangfold" i *Folk og ressurser i Nord: Foredrag fra Symposium om midt- og nordskandinavisk kultur ved Universitetet i Trondheim, Norges lærerhøgskole 21.-23.juni 1982*. Trondheim: Tapir
- . 1987. "Kirketanker hos Lars Levi Læstadius" i *Menneske og miljø i Nord-Troms*, Vol.13 (1987): 12-14.
- . 1990. *Statskirke uten menighetsrett: historien om Den norske kirkes høymessereform og motstanden nordpå 1977–1983*. Alta: Finnmark distriktshøgskole, FDH-rapport nr.9.
- Nilsen, Olga (red.). 1997. *Taler i forsamlingen*. Storfjord: Trykk og Design.
- Thulin, Henning. 1949. *Lars Levi Læstadius og hans forkunnelse*. Akademisk licentiatavhandling. Stockholm: Filadelfia.
- Wallis, Roy. 1979. *Salvation and Protest: Studies of Social and Religious Movements*. London: Frances Pinter.
- Weber, Max. 1993. *The Sociology of Religion*. Boston: Beacon Press 1993 (1.gang utgitt i 1922).
- Wentin, Erik. 1986. *Laestadianismen i Svenska Østerbotten*. Jakobstad: Laestadianernas fridsföreningars förbund.
- Westeson, Hjalmar. 1922. *Ødemarkens lärjungar*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses bokförlag.
- Wilson, Bryan. 1970. *Religious Sects*. New York & London: McGraw-Hill. Available at <https://www.questia.com/library/91111868/religious-sects-a-sociological-study> (lest 5.9.2017).
- Wilson, Bryan 1988. "Religion as a community resource" i *Perspectives on Culture and Society*. Vol. 1 (1988): 81–100.

Yliniemi, Elmer & Miriam. 2005. *A Godly Heritage; Historical View of the Laestadian Revival and Development of the Apostolic Lutheran Church in America*. Frazee, MN: Elmer & Miriam Ylineimi.

Aadnanes, Per M. 1986. *Læstadianismen i Nord-Noreg*. Oslo: Tano,